

ЗИРОАТНОМА

Тошкент — "Масҳнат" — 1991

"Фанн-и кишту зироат" китоби ҳозирча XV—XVI асрлардаги Ўрта Осиё қишлоқ хўжалиги тарихи ҳақида маълумот берувчи ягона асар ҳисобланади. Унда ўтмишда яшаган бободеҳқонларнинг минг йиллар давомида орттирган тажрибалари акс эттирилган. Китобда келтирилган кўпгина тажрибалар ҳозир ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган, қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи зироат ва илм аҳллари диққатини жалб этиши шубҳасиздир. Бундан ташқари, у Ўрта Осиё қишлоқ хўжалигининг узоқ тарихини ёритишда ҳамда баъзи унутилиб кетган тажрибаларни қайта тиклашда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Асарнинг муаллифи ва қачон ёзилгани ҳозирча аниқланмаган. Унинг бухоролик Раҳматуллоҳ ибн Абдураҳим томонидан кўчирилган ягона қўлёзма нусхаси Ўз ССР ФА шарқшунослик институтида сақланмоқда.

Форс тилидан таржимон ва изоҳлар муаллифи

Маҳмуд Ҳасаний

Тақризчилар: *Асрор Самад*, филология фанлари номзоди,
А. А. Умаров, қишлоқ хўжалик фанлари номзоди
Муҳаррирлар: *Ш. Мансуров*, *М. Тенглашев*

Ушбу китобча "Нур" ижодий бирлашмасининг буюртмаси ва молиявий иштироки асосида чоп этилди. Шартнома баҳосида харид қилинган қоғозга босилди. Китобнинг нархи ҳам шу асосда белгиланди.

ISBN 5-8244-0781-9

© "Меҳнат" нашриёти,
«Нур» ИИБ, 1991.

ЗИРОАТ ИЛМИ ҲАҚИДАГИ КИТОБ

Ўрта Осиё қишлоқ хўжалиги кўҳна тарихга эга. Бундан минг йиллар аввал ҳам ота-боболаримиз қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг самарадорлигини ошириш, деҳқончилик ва боғдорчилик ишларини яхшилаш устида тинимсиз изланиш олиб борганлар. Мева дарахтлари ва полиз экинларининг навини яхшилаш, зарарқунандаларга қарши кураш олиб бориш усулларини ишлаб чиққанлар. Бу соҳаларда яратилган янгиликлар, бошқаларига нисбатан самарадорроқ бўлган тажрибалар деҳқон олимлар томонидан тўпланиб, китоб шаклига келтирилган.

Тарихий асарлардан бири бўлган "Фани-и кишту зироа" китобининг М. Ҳасанов томонидан замонавий тилимизга ағдарилиши ана шу соҳада қўйилган қадамлардан биридир. Бу асар тахминан XV—XVI асарларда ёзилган бўлиб, жуда катта даврдаги деҳқончилик ва боғдорчилик тажрибаларини қамраб олган. Мазкур асарнинг ҳозирча ягона нусхаси Ўзбекистон Фанлар Академияси Шарқшунослик институтининг қўлғезмалар фондида 565-рақам билан сақланмоқда.

Шарқшунос М. Ҳасанов мазкур асарнинг таржимасини юқорида айтилган қўлғезма ҳамда 1906 йили Мирхон Порсоев деган киши томонидан нашр этилган босма нусхалари асосида амалга оширди. Китоб таржимасига атама ва мураккаб сўзлар изоҳи ҳамда босма ва қўлғезмада учрайдиган муҳим фарқлар ҳам илова қилинган.

Бободехқонлар қишлоқ хўжалиги ҳақидаги фикрларини баъзан содда, баъзан оддий сўз ўйинлари, баъзан эса хурофотга боғлаб баён қилсалар-да, бироқ уларнинг зимнида олам-олам маъно ва тарихлар яшириниб ётади. Уларни тадқиқ этиш эса муҳим вазифалардан биридир.

М. М. МИРЗАЕВ,

*Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Ўзбекистонда
хизмат кўрсатган фан арбоби, Бутуниттифоқ
қишлоқ хўжалик академиясининг мухбир аъзоси.*

МАҚСАД БАЁНИ

...Зироат илми азиз илмлардан бўлиб, олам яхшиликлари (унда) мужассамдир. Икки бадавлатлик илми, яъни савдо ва ҳунарнинг боқийлиги ҳам шу илм мавжудлиги туфайлидир. Бу муътабар илмнинг таҳсили (шу фан) устодларининг таълимисиз ва уни эгаллаш уларнинг ёрдамисиз амалга ошмайди. Ҳар ким бу фанда маҳорат ва тажриба ҳосил қилмай туриб (зироатга) уринса, хайру барака тополмайди, балки қилган сарфу харажати зое бўлади, ҳаракати ва меҳнати бекор кетади. Ўзи учун ўзи қийинчилик туғдиради.

Бундан аввалги вақтларда бу фан борасида, одамларнинг деҳқончилик билан боғлиқ ҳаётлари ҳақида форслар "Дастури кишоварзон" ("Деҳқонларга йўлланма"), "Кидюрнома" ("Боғдорчилик ҳақида китоб") ва шунга ўхшаш қимматбаҳо китоблар ёзган бўлсалар-да, бепарволик туфайли, мўғулларнинг ёки бошқа халқларнинг фитна ва жангларини натижасида ҳеч биттаси бизнинг кунгача етиб келмаган. Уларнинг номидан бошқа ҳеч нарса қолмаган.

Худонинг инояти ва толе кулиб боққанлиги туфайли шу кунларда деҳқончилик ва боғдорчиликка оид фойдали рисола бу билимсиз банда ҳеч бир кутмаган томондан қўлга тушиб қолди. Ушбу рисола муаллифининг номи яхшилик билан зикр қилиниб, китоб номи қайтадан тирилиши, йўқолиб кетган китоблар рўйхатига қўшилиб қолмаслиги учун, мен, бу китобни нашр этишни ўзимга лозим деб билдим. Қаттиқ уринишлар билан уни тузатиб, деҳқончилик ва боғдорчиликка оид китоблардан баъзи фойдали нарсаларни таржима қилиб қўшган ҳолда Ватанимиз аҳолиси (фойдалансин) учун нашр этдим.

Мирхон Порсоев.
Когон, 1906.

Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим

Билгинки, бу мухтасар рисола боғбон аҳли ва экин экувчилар билиши лозим бўлган баъзи ишлар ҳақида бўлиб, у ўн икки бобдан иборатдир.

БИРИНЧИ БОБ

ҲАВОНИНГ ЎЗГАРИШЛАРИ ҲАҚИДА

Бу боб уч муқаддимага бўлинади.

БИРИНЧИ МУҚАДДИМА

ЁҒИНГАРЧИЛИКНИ БИЛИШ ҲАҚИДА

Агар ой учинчи ва тўртинчи кечада ёрқин ва мусаффо бўлса, кундузи ҳаво очиқ бўлади. Агар ой қизғиш рангда бўлса, шамол кўп бўлишининг аломатидир. Агар қорага мойил бўлса, ёғин кўп бўлишига далолат қилади.

Агар қуёш чиқаётган пайтда ҳаво соф бўлса ёки қуёш чиқишидан аввал осмонда булут парчалари кўринса ёхуд қуёш ботаётганда булут бўлмаса ёки ботгандан кейин ва ботишидан аввал қизғиш булут парчалари намосён бўлса, буларнинг ҳаммаси ёмғир бўлишининг аломатидир.

Чумчуқ ва савъанинг дарахт устида сайраши ҳам ёмғир бўлишидан дарак беради.

Агар учинчи ёки тўртинчи тунда ой кенг ва энли кўринса, ҳаво губорли бўлса ёки ой чиқаётган пайтда қизилга мойил бўлса, қуёш чиқаётганда уни булут парчалари ўраб олса ёки ботаётганда унинг чап томонида қора булутлар кўп йиғилган бўлса, буларнинг барчаси ёмғир бўлишига далилдир.

Қозон ўчоқдан олинганда ёки овқат пишишидан аввал қозоннинг тагида учқунларнинг кўп бўлиши, товуқнинг ҳадсб ўзини титкилайвериши, жимиб кегизи, думларини узун ва тўғри қилган ҳолда ғарб томонга қараб туриши, бўриларнинг қишлоқларга кўп оралаши, чумолилар ўз "ҳазиналарини"

ёғишига далолат қилади. Айниқса шу нарсалар ой бошида ва ой охирида юз берса, (юқоридагиларга) аниқ далилдир.

Агар ой атрофида соф қизиллик пайдо бўлса, совуқнинг қаттиқ бўлишига далилдир. Ой атрофида иккита қизғиш ёки сарғиш доиранинг пайдо бўлиши совуқ қаттиқ бўлишига белгидир. Чивинларнинг уй ичида тўпланиб "ашула" қилиши, қўйларнинг ўтлоқда осмонга сакрашлари, чироқ ёниқ турса-да, уйнинг қоронғига ўхшаб кетавериши — буларнинг ҳаммаси совуқ бўлишига далилдир.

Қушларнинг дарахтдан ерга тушиб юриши, уларнинг сувга шўнғийвериши ҳам совуқ ва ёғингарчиликдан дарак беради.

Эман ва мурч дарахтларининг ҳосили кўп бўлган йилнинг қиши узоқ чўзилади.

Эшак бошини гарб томонга қилиб туриши ва оёғи билан ерни кавлаши, осмонга қараши қишнинг узоқ бўлишига далилдир.

УЧИНЧИ МУҚАДДИМА

БОҒДОРЧИЛИК ВА БОҒБОНЛИҚДА ЙИЛ ДАВОМИДА ҚИЛИНИШИ ЛОЗИМ БЎЛГАН ИШЛАР ҲАҚИДА

Фарвардин ойи¹ ўртасидан то ўрдибиҳишт ойи ўртасигача тоқларга бир бор сув берилади. Бу тоқлар биринчи бор кўтарилганда амалга оширилади. Тоқлар қондириб суғорилса ҳосили яхши бўлади.

Қўшимча:

Билмоқ лозимки, фарвардин ойининг биринчи куни ҳамал ойининг биринчи кунига, ўрдибиҳишт ойининг биринчи куни ҳамал ойининг йигирма биринчи кунига, хўрдод ойининг биринчи куни савр ойининг учинчи кунига, тирмоқ ойининг биринчи куни жавзонинг йигирма тўққизинчи кунига, мурдод ойининг биринчи куни саратон ойининг йигирма еттинчи кунига, шаҳривар ойининг биринчи куни асад ойининг олтинчи кунига, меҳрмоқ ойининг биринчи куни сунбуланинг йигирма бешинчи кунига, обон ойининг биринчи куни мезоннинг йигирма тўртинчи кунига, озармоқ ойининг биринчи куни ақраб ойининг йигирма тўртинчи кунига, деймоқ ойининг биринчи куни қавс ойининг йигирма тўртинчи кунига,

¹ Ушбу рисола охирида берилган айрим нотаниш атама ва сўзлар луғатига қаранг. — Муҳаррир.

баҳманнинг биринчи куни жадийнинг йигирма бешинчи кунига, эсфанд ойининг биринчи куни далвнинг йигирма олтинчи кунига тўғри келади.

Бу ойда токнинг ости чопилиб, чуқурланади, айниқса сув кам ерларда (шундай қилинади). Тўпланган намлик ток томири томонга тортилади ва уни сувга қондириб туради.

Ўрдибиҳишт ойининг ярмидан хўрдод ойининг ярмигача токдан ўсиб чиққан ортиқча шохлар қўл билан юлиб ташланади. Унга темир (масалан, қайчи, пичоқ, ўроқ) тегизилмаслиги лозим.

Хўрдод ойининг аввалидан то охиригача ток тупидан ортиқча бўлган ва узум қилмаган шохлар олиб ташланади. Бошқа барча дарахтларга шу ойда сув берилади. Аммо анжирга кўп сув бермаслик керак.

Хўрдоднинг ярмидан то тирмоҳнинг ўртасигача токнинг ости яна бир бор чопилади. Кўп чуқур чопмаслик ва ўйиб юбормаслик керак, чунки очилиб қолган томирларни офтоб уриши мумкин.

Тирмоҳнинг ўртасидан мурдоднинг ўртасигача токнинг ортиқча шохларига эътибор берилади ва қайси шох ортиқча бўлса олиб ташланади, шундай қилинса ҳосили яхши бўлади. Агар мева ҳаддан ташқари кўп бўлса ортиқчалари олиб ташланади.

Мазкур ой ичида дарахтлар пайванд қилинади. Шом пайтида пайвандларга сув сепиб қўйилади. (Шунда)кундузи уларга зарар етказган иссиқлик таъсири кечаси кетади.

Мурдод ойининг ўртасидан шаҳривар ойининг ўртасигача боғбонлар ўзлари экишни лозим кўрган узумларининг шохларидан қирқиб оладилар ва экадилар. Бу иш шундай амалга оширилади: ёққа қурут³ солиб қайнатилади, ўша ёғдан ток шохига чапланади. Шунда унга совуқ, иссиқ ва ёмғир таъсир қилмайди. Вақти келгач, шох кесилади ва экилади. Шаҳривар ойи ўртасидан то меҳрмоҳ ойининг ўртасигача бўлган даврда экилган бу токка анбор берилади. Баъзилар анбор беришда қуруқ тупроқ ёки кул ишлатадилар. Бодом ва анжир дарахти шу ойда экилади. Шу ой охиридан то келаси ой бошигача узум узиб олингандан кейин токнинг ортиқча шохлари қирқилади. Қишда сақлашга кўзланган мевалар шу ой охиридан то келаси ой бошигача узиб олиниши керак. Шу ой ичида ер ҳам чопилади.

Меҳрмоҳ ярмидан то обон ойи ўрталаригача, ёмғир ёққан пайтда ток ўтказилса, яхши бўлади ва бир йил олдин ҳосил

беради. Бироқ эфанд ойида ўтказилган ток серҳосил бўлади. баъзи жойларда обон ойи ўртасидан то озармоқ ўртасигача бўлган даврда ток экадилар. Бу пайтда бошқа дарахтлар ўтказилса тез етилади ва тезда ҳосилга киради.

Обон ойи ярмидан то ўрдибиҳишт ойининг ярмигача бўлган даврда баъзи боғбон аҳллари токнинг ортиқча шохларини кесадилар. Бунда эрталабдан уч соат ўтиб, кеч киришига уч соат қолганда кесилади. Шундай қилинганда тоқлар совуқдан зарарланмайди. Агар токни кўмиш учун тупроқ мавжуд бўлса, кесилган токни ўша ондаёқ кўмиш керак. Шунда тун совуғи унга зарар қилмайди.

Қаламча олиш учун дарахт шу ойда кесилса яхши бўлади. Кесиш вақтида ой ернинг остки томонида бўлиши керак. Куннинг аввалида ва охирида кесилса яхши бўлади, чунки кесилган чўблар сўлимай туради ва касалга чалинмайди.

Бодом, ўрик ва шафтоли шу ойда экилса афзалдир. Бошқа дарахтларнинг ортиқча шохлари шу ойда кесилса яхши бўлади. Бироқ кундузи кесилиши, ҳаво соф ва шамол бўлмай турган бўлиши керак.

Ўрдибиҳишт ойи ярмидан то баҳман ойи ярмигача бўлган даврда икки ва уч ёшли бўлган тоқлар кўчириб олинадилар ва бошқа ерга экилади. Аммо бир ёшли бўлган тоқлар кўчирилмайди, чунки унинг ўқ томири ва майда томирлари заиф бўлади. Агар бир ёшли тоқлар кўчириб экилса, кўп ҳолларда бошқа жойда кўкармайди.

Нок дарахти ва шу жинсдан бўлган олма, беҳи ва бошқалар фарвардин ойи аввалида экилади. Бунинг учун дарахт шокси синдириб олинадилар ва шохнинг учидаги қовзоғлари осилиб туриши керак. Савсан гули ҳам шу ойда экилади.

Эфанд ойи ярмидан тортиб тоқзорга мириқтириб сув берилади. Уларнинг пайванди эса қуйидаги шаклда⁴ — шу ойда амалга оширилади. Бунинг учун искана билан дарахт тешилади, пайвандлаш ихтиёр қилинган шох шу тешикка суқилади, сўнг қаттиқ боғлаб қўйилади.

Қўшимча:

Мазкур пайванд (шундайки) кичкина ва энсиз искана билан пайванд қилинаётганда шохнинг танаси бир ярим банд бармоқ миқдоридан тешилади ва пайванд қилинаётганда шохнинг икки томони ўткир пичоқ билан тарашланади. Сўнг куч билан тешилган жойга киргизилади. Бунда пайванд қилинаётган шохнинг ташқарисиданги пўстлоғи пайванд қилинувчи шохнинг ташқарисиданги пўстлоғига ёпишиб

туриши керак. Улар қанчалик ёпишиб турса пайванд шунчалик яхши бўлади. Шундан кейин шамол уни қуришиб қўймаслиги учун лой билан шуваб қўйилади. Ҳар куни икки бор — эрталаб ва кечқурун сув селиб турилади.

Уч ёшли токнинг ортиқчалари шу ойда олиб ташланади. Бунинг учун пўлат асбоб ишлатилмайди, қўл билан юлиб ташланади.

Эсфанд ойининг ярмидан то фарвардин ойининг ярмигача бўлган даврда зайтун дарахти экила бошланади. Зайтуннинг ортиқча шохлари шу ойда қирқилади. Баъзилар дарахтларни мана шу ой ичида пайванд қиладилар. Анжир дарахти ҳам шу ойда бир жойдан иккинчи жойга кўчирилади. Гоҳо анор дарахти ҳам шу ой ичида экилади.

ИККИНЧИ БОБ

**ДОН ЭКИНЛАРИ БИЛИМИ ВА УЛАРГА ТААЛЛУҚЛИ
БЎЛГАН НАРСАЛАР ҲАҚИДА**

**ЕРДА СУВ БОР ЁКИ ЙЎҚЛИГИНИ БИЛИШ
ҲАҚИДАГИ ФАСЛ**

Ер уч газ миқдорида кавланади, сариқ мисдан қилинган қозон ёққа бўялади, қандай ёғ бўлса ҳам бўлаверади, сўнг озроқ тоза жунни ёнғоқ шаклида юмалоқланади. Мумдан озроқ олиб, куйдирилади ва юқорида айтилган ёнғоқлардан баъзилари куйдирилган мумга солинади. Сўнгра эса қозонга солиниб, қозоннинг тагига ёпишиб турадиган қилиб қўйилади. Шундан сўнг қозон тўнкарилади ва ўша кавланган чуқурга солинади. Кавлашдан чиққан тупроқ билан қозон кўмилади. Шундай қилиб қозон бир кеча кўмилган ҳолда қолдирилади. Эртасига қуёш чиқмасдан аввал кавлаб олинади. Агар қозон нам, жун эса гиж-гиж сув бўлса, демак сув ер юзасига яқин бўлади. Агар жунда ҳам, қозонда ҳам нам кам бўлса, демак сув узоқда эканлиги маълум бўлади.

**ЕРНИНГ ЯХШИ ЁКИ ЁМОНЛИГИНИ БИЛИШ
ҲАҚИДАГИ ФАСЛ**

Ерга ёмғир ёққанда ер ёрилмаса, бу ернинг яхшилигига далилдир. Агар ерда турли хил гиёҳлар гуркираб ўсган бўлса, бу ернинг тоза эканлигига далолат қилади. Агар у ерда ҳар

хил гиёҳлар ўсган бўлсаю, бироқ тик турмаса, нимжон бўлса, бир-бирига суяниб ўралиб ўсса, бу ернинг ёмонлигига далилдир.

Қўшимча:

Ранги қора ёки сариққа мойил бўлган, бир неча бармоқ чуқурликда нами бўлган, қўл билан сиққанда юмалоқ бўлиб қоладиган, бармоқ учи билан нуқиганда уқаланиб кетадиган тупроқ биринчи даражадаги маҳсулдор тупроқдир.

Бунинг аксича, қисмлари бир-бирига ёпишмайдиган ёки ортиқча ёпишиб кетадиган ёхуд қуригандан кейин ўз-ўзидан уқаланиб кетаверадиган, ёмғир ёққандан кейин экин асбоблар (масалан, кетмон ва бел)га ёпишиб қоладиган, одам ва ҳайвонлар оёғига илашиб олиб, ташвиш етказадиган тупроқ экин учун соз тупроқ эмас, чунки бундай ер ҳайдалгандан кейин катта-катта кесаклар ҳосил қилади ва уларни осонликча майдалаб бўлмайди.

Ёмғир ёққандан кейин нам ер остида қанча кўп туришига қараб ер кучли ёки кучсиз эканлиги маълум бўлади. (Нами) тез қуриб қоладиган, тиш остида майда қумлар каби тез уқаланиб кетадиган ер қумли ердир.

Мустафо Росимпошшо "Фаллоҳат"идан

ЕРНИНГ ШЎР ЁКИ ШИРИН ЭКАНИНИ БИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ер икки ёки уч газ атрофида кавланади. Сўнг унинг энг чуқур жойидан бироз тупроқ олинади. Тупроқ ҳовончада майда қилиб туйилгач, унга ёмғир суви қуйиб аралаштирилади. Сув шу даражада қуйиладики, қуйилган ёмғир суви тупроқ устидан ошиб турсин. Сув тингунча кутиб турилади. Агар унинг мазаси аввалги ҳолича, яъни ўзгармай турган бўлса, демак ер яхши бўлади. Агар сув шўр ёки тахир бўлса, демак у ер шўр бўлади. Борди-ю, ердан ёмон ҳид келса, демак бундай ер экин экишга яроқсиз бўлади.

Шўр ерда хурмодан бошқа ҳеч қандай дарахт ўсмайди.

Яна бошқа (аниқлаш усули) шундайки, ер бироз кавланади, кавланганда ундан чиққан тупроқ яна ўша чуқурга ташланади. Агар тупроқ чуқурдан ошиб қолса, демак у ер яхши бўлади. Агар қирғоғи билан тенг келса, ўртача ер, бордию, кам келса, қанча камлигига қараб, шунча ёмон бўлади.

Билгинки, намли ерга экилган уруғ яхши кўкляб чиқмаса,

демак уни қуруқ ерга экилса яхши кўклайди. Қуруқ ерларда яхши унмаган уруғ намли ерларга экилса яхши бўлади. Агар уруғ баланд ерларга экилганда яхши бўлмаса, уни паст ерларга экиш керак. Унинг акси ҳам шу хилда бўлади.

Шундай уруғлар борки, баъзи ерларда яхши амал олса, баъзи ерларда яхши амал олмайди. Айтишларича, буғдой, бақлажон ва мошни намли ерларга экиш керак. Агар қуруқ ерларга экилса заиф ва нимжон бўлиб ўсади, томирини эса қуртлар еб қўяди. нўхот, ясмиғ ва бошқа донларни ҳам намли, ҳам қуруқ бўлган ҳар икки жойга ҳам сепиш мумкин.

Агар ҳосил яхши бўлмаётган ҳар қандай ерга бир йил Миср боқласидан (уни "тараш" ҳам дейдилар) экилса, шундан сўнг у ерга нимаики сепилса, яхши ҳосил беради.

Қўшимча:

Шунингдек, лавлаги ҳам шўрга мойил бўлган ерларни яхши ўзгартириб, шўрини йўқотади, уни ўзига тортиб олади ва ер ҳолатини яхшилади.

Пахта экиладиган ерлар шўрга мойил бўлса, лавлаги уруғидан озроғини пахта чигити билан аралаштириб, сўнгра экиш керак.

ИШЧАН ДЕҲҚОННИ БИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Деҳқоннинг яхшиси шундайки, йўғон, новчадан келган ва кучли бўлади. Ҳўкизлар билан ер ҳайдаётганда ўзини бардам тутади, уздабурон бўлади.

Белкурак, болта, чўқмор ва кетмон билан иш қилувчи деҳқон эса ўрта бўйли бўлади. Баданининг гўшти юмшоқ бўлмайди.

Дароздунбол, яъни ҳўкизлар билан ишловчи деҳқонлар баланд қоматли ва баланд овозли бўладилар. Ҳўкизлар ишлаётганда уларнинг аҳволидан яхши хабардор бўладилар, йиртқич ҳайвонлар ҳўкизларга ҳужум қилишса, унинг баланд овозидан қўрқиб қочиб кетадилар.

БУҒДОЙ ВА АРПАНИ ЭКИШ ВАҚТИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Энг яхши вақт шундай вақтки, қуёш сунбуланинг охирида (22) VIII—21 (IX) бўлади. Экиш учун ер жуда текис бўлиши

керак. Бундай ер намни яхши сақлайди. Тез-тез суғорилишига муҳтож бўлмайди. Баъзиларнинг айтишича, экин мезон ойида (22) IX—21 (X) экилса яхши бўлади.

Шамол эсиб турганда ерга уруғ сепмаслик керак. Бундай пайтда сепилган уруғ амал олмайди: Сепилаётган уруғни учга бўлиб уч вақтда сепиш лозим. Бир бўлагини аввал, иккинчи бўлагини ўрта вақтда ва учинчисини охириги вақтда экиш лозим. Агар уларнинг бирига офат етса, бошқалари саломат қолади. Агар ойнинг биринчи ярмида сепилса, яхши амал олади ва ҳосили кўп бўлади.

УРУҒ ТАНЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Билгинки, энг яхши буғдой шундай (буғдой)ки, унинг ранги қизил ва сариққа мойил, катта-катта, қаттиқ ва хуштаъм бўлади. Ингичка ва гўшти кам бўлмаслиги керак. Энг яхши буғдой дони шундай донки, унинг бошоғи катта бўлади, буғдойзордан (қўлда) териб олинади ва уруғ учун сақлаб қўйилади. Айтилганларга мос бўлган ҳар қандай уруғ кўп дон қилади. Икки йил сақланган уруғ янги уруғдек бўлмайди, ўртача бўлади, тўрт йиллик уруғ эса умуман яроқсиздир.

Қўшимча:

Зироат арбоблари тавсия қилишларича, уруғлик учун шундай дон танлаш керакки, бундай дон йирик-йирик бўлади. баъзилар бунга аҳамият бермайдилар. Жуда кўп тажрибадан ўтказилишича, майда уруғ тупроқ тагидан чиққунча, йирик уруғлар ниҳолга айланади. Уруғ қанча эски бўлса, кўклаб чиқиши шунча кеч бўлади. Эски уруғлар эскиб қолгани натижасида ўсиш қувватини йўқотган бўлади. Шунинг учун уруққа ўтган йилги ҳосилнинг донидан танлаш керак.

Мустафо Росимпошшо "Фаллоҳат"идан

Тариқ ва бошқа донлар эса бундан мустасно бўлиб, агар тариқ уруғини мол гўнги билан аралаштириб, сўнг сепилса, тез амал олади ҳамда тез етилади.

Агар мошни бир кеча-кундуз сувга солиб қўйиб, сўнг экилса бир текис униб чиқади. Аммо сепилаётган пайтда ой маҳорқа бўлиши керак.

Агар нўхотни бир кеча-кундуз илиқ сувга солиб қўйиб,

сўнг экилса, бир текис униб чиқади. Агар унинг яхши донлари танлаб олиб экилса, нўхот тез етилади.

Тарс (Миср боқласи) уруғини уч кеча-кундуз сувда ивитиб, сўнг экилса, унинг тахирлиги кам бўлади.

Баъзи деҳқон аҳларининг айтишича, даштларда етиштирилган донлардан тоғ остидаги ерларга, тоғ остида етиштирилган донлардан дашт адрларга экилса, ҳосили мўл бўлади.

Бошқа деҳқонларнинг айтишича, уруғ кабутар ёки бошқа паррандаларнинг гўнги билан аралаштирилиб экилса, ҳосили яхши бўлади. Лекин паррандаларнинг гўнгини уруғ билан аралаштирилганда уни нам ерга экиш керак. Гўнгни эса қуруқ тупроққа аралаштириш лозим. Шундай қилинганда уруғни куйдириб юбормайди.

Айтишларича, бўри терисидан ғалвир ясаб, унга бармоқ сигадаган даражада учта тешик қилиб, уруғни шу тешиклардан ўтказиб экилса, ҳосили яхши бўлади.

УРУҒ СЕПИШ САНЪАТИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Бир қарич ерга етти ёки беш дона буғдой дони тушиши, бундан ортиқча тушмаслиги лозим. Арпадан тўққиз дона, бошқа донлардан тўрт дондан тушиши керак. Совуқ кўп бўладиган мамлакатларда кўпроқ уруғ сочилади. Чунки совуқ натижасида улардан баъзилари нобуд бўлиши эҳтимол.

Айтишларича, уруғ сепаётганда сепилаётган уруғни ҳўкизнинг шохига теккизмасликка ҳаракат қилиш лозим. Агар уруғ ҳўкиз шохига тегса, ҳосил яхши бўлмайди ва шу дондан қилинган нон тандирда турмайди.

Қўшимча:

Экилган уруғлар яхши кўклаб чиқиб, бақувват ниҳоллар ҳосил бўлсин дейилса, уруғни озроқ сепиш лозим бўлади. Лекин уруғ яхши танланиб, яхшилаб сепилса ва тупроқ остида яхшилаб бекилишига эришилса ҳам, уларнинг баъзилари ўз жойига тушмасликлари, баъзиларидан эса қувват кетиб қолган бўлиши, бошқа томондан эса зарарқунанда ҳайвонотлар ҳужуми билан йўқолиши ва табиат инжиқликлари таъсири билан нобуд бўлиши мумкин. Бинобарин, экинзорга ортиқроқ уруғ сепиш тақозо қилинади.

Ва шуни ҳам айтиб қўяйки, агар ер семиз бўлса, уруғ кўклаб чиққандан кейин, унинг атрофидан бачкилар чиқиб,

ерни тўлдиради. Бундай ерларга бошқа ерларга нисбатан ортиқча уруғ сепиш шарт эмас. Чунки бачкилар ўсиб кетгач, улар сиқилишиб қолади, ҳавонинг юришиши ва қуёш нури тўсилиб қолади. Нагижда ҳосил кам бўлишига олиб келади.

Барвақт экиладиган ерларда уруғни керагидан ортиқча сепмаслик лозимки, мазкур ерлар етилиб, семириб тургани учун қуёш иссиғи уруғларни тезда кўклатиб юборади. Аммо ер ёмон бўлса, қумли бўлса ёки кеч экишга мос бўлса, уруғ кўп сепилаверади.

Кўпчиликнинг фикрига асосан баҳорий уруғларни тирмоҳдагига қараганда қалинроқ сепилади. Бу шунинг учунки, тирмоҳдаги экин қишдан аввал ва кейин аста-секин бачки чиқариб, ерни эгаллаб олади. Лекин баҳорийси кўкариб чиқиши биланоқ ҳаво ва мавсумнинг ҳарорати ва илиқлиги билан тезда парвариш топиб, ўсиб кетади ва унчалик бачки чиқармайди.

УЧИНЧИ БОБ

СУМОД, ЯЪНИ ГҲНГНИ БИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Барча паррандаларнинг гўнги, ўрдак гўнгидан ташқари, дарахтлар учун яхши. Тўрт оёқли ҳайвонларнинг гўнги ичида эшак, от ва хачирнинг гўнглари энг яхшилари ҳисобланади. Улардан ҳам яхшироғи қўй ва эчкининг гўнгидир. Улардан кейинда туя ва мол гўнги туради... Чўққанинг гўнги аччиқ бодомдан бошқага ярамайди. Паррандалар ичида кабутарнинг гўнги энг яхшиси ҳисобланади.

Қўшимча:

Гиёҳ ва ўсимликлар учун ўғит ҳисобланадиган ва ҳар хил нарсалардан ҳосил бўладиган ўғитларнинг барчаси "нури" ва "пори" деб аталади. Агар ернинг кўкартириш қувватини сақлашни истасалар, ўша ердан чиққан маҳсулнинг бир қисмини ёки унинг ўрнини эгаллайдиган бирор нарсани ерга бериш керак. Шу мақсадда ерга "нури" солиш албатта зарур.

Қўй ва эчкининг гўнги от гўнгига қараганда жуда қувватли ва таъсирлидир. Қаттиқ ҳамда совуқ бўлган ерга ундан берилса, муносиб бўлади. Уларнинг олти араваси хосиятда от гўнгининг тўққиз араваси ўрнини босади. Отнинг гўнги (нами кетиб) қуруқ тортмайдиган ва гиёҳлар шуни хоҳлайдиган ерларда гиёҳларни тез ўстиради ва фойда келтиради. Мол гўнги табиати жиҳатидан улардан совуқдир. Уни қуруқ ва

иссиқ ерларга ва сувни кўп ичадиган жойларга солинса, нажосат ва нури каби кучли ўғитлардан аралаштириб, ишлатилса кўп фойдага эга бўлинади.

"Нурийи махлут" — ҳар хил нарсаларнинг бир-бирига қўшилмасидан иборатдир. Агар деҳқон "нури" йиғмоқчи бўлса, уни ҳар хил жойлардан, масалан, ариқ ва зовур тупроқларидан, чириган қамишлардан, хашак, барг, эски уйларнинг томидаги тупроқлардан, эскиган, нураган деворлардан, кўчаларнинг чанг-тупроқларидан, ахлатлар, уйдан чиққан куллардан, палос, либосларнинг парчаларидан, суяклардан, майда чармлардан, чириган нарсалардан, ейишга ярамайдиган мевалардан ва бошқа нарсалардан олиб бир ерга тўплангандан кейин улардан яхши ва аъло "нури" ҳосил бўлади. Нуриси бўлмаган кишилар бироз уриниш билан кўпгина "нури" ҳосил қилиши мумкин.

Катта ва моҳир деҳқон шундай деҳқонки, озгина уруниш ва куч сарфлаш билан кўпгина "нури" йиғишнинг йўл-йўриғини билади. "Нури" омборларини то ундан фойдалангунга қадар икки-уч қарич миқдоридagi тупроқ билан кўмиб қўйиш албатта лозимки, шунда ҳаво ва ёмғир сабабли ундан қувват кетмайди ва хосиятлари зое бўлмайди. Тирмоҳда ерни баҳорга экишга тайёрлашни истасалар ерни "нури" тўккандан кейин тезда ҳайдаб, тупроқ билан кўмиш керак. Ундан сўнг сув берилади.

Мустафо Росимпошшо "Фаллоҳат"идан

ЭКИНЛАРГА ВА ДАРАХТЛАРГА ЗАРАР ЕТКАЗАДИГАН НАРСАЛАР ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Зарар етказувчилар жумласига чигиртка ва гичча кирази. Экинларга зарар келтирувчи ҳайвонлар ҳақида "Дарахтларга зарар етказувчи ҳайвонлар" бобида зикр қилинади.

ХАЛҚ УСУЛИ БҮЙИЧА ЗАРАРЛАРНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Сарв дарахти барги ёки лавлаги баргини экиладиган уруққа аралаштириб уйда сақланса, уруғ экилгунга қадар ҳеч қандай зарар кўрмайди.

Шунингдек фил суяги майдаланса, сўнг уруғга қўшиб қўйилса ёки суяк сувда қайнатилса ва ўша сувдан уруққа сепиб қўйилса уруғ барча офатлардан саломат бўлади.

Агар қуруқда юрадиган қурбақа тутилса, тириклигича бир идишга солиб, экин экиладиган ернинг ўртасига кўмиб қўйилса, бир соат қолдирилиб, сўнг кавлаб олинса (экин) офатдан омон бўлади, таъми эса яхши бўлади.

"МУРАНБУС"⁵ ДЕБ АТАЛАДИГАН ПОЛИЗ ГИЁХИНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Бу шундай гиёҳки, полизда жуда кўплаб ўсади, унинг зараридан полиз экинлари қуриб қолади. Уни йўқотишнинг иложи шуки, ҳарзаҳра деб аталадиган олеандр томиридан топиб, уни полизнинг ўртасига суқиб қўйилади. Натижада ўша ернинг чор атрофидаги ерлар зарарли бу гиёҳдан тозаланади.

Агар тўрт бўлак сув тегмаган сополни топиб, уларнинг ҳар бирига шернинг бўйнидан бўғиб турган одамнинг расмини солиб, ўша ернинг тўрт жойига кўмиб қўйилса, ўша зарарли гиёҳлар даф бўлади.

Агар катта ёшли хўрозни ўша ернинг атрофидан айлантирилса, айлантириш жараёнида хўроз қақағлатилса ёки қичқиртирилса, ўша гиёҳнинг зарарлари бартараф бўлади. Баъзиларнинг айтишича, экиладиган уруққа макиён товуқнинг қонидан сепилса, сўнг уруқ экилса, экинлар бу гиёҳ зараридан саломат бўлади.

БОШҚА ҲАР ХИЛ ГИЁҲЛАРНИНГ ЗАРАРИНИ ЙЎҚОТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар кўкнор баргининг ширасини ёки унинг баргини бирор идишга солиб, бир кеча-кундуз қолдирилса, сўнг зарарли бўлган ҳар қандай гиёҳнинг ёки тиконнинг томирларига суркалса, ўша гиёҳ ўша ердан йўқолади.

Агар ернинг гиёҳлардан тозаланишини истасалар, қуёш жавзо буржига келган вақтда ўша гиёҳ ёки тиконлар томири билан юлиб олинади, сўнг бир ерга тўпланади. Қуёш жадий буржига келган вақтда эса уларни олиб то ҳидлангунга қадар оғилхонага ташлаб қўйилади. Ўша гиёҳ мазкур ердан қайта кўкариб чиқмайди.

Агар мисдан ўроқ ясаб, "арҳор" деб аталадиган катта ёшли эчки қонидан унга сув берилса, сўнг ўша ўроқ билан ҳар қандай гиёҳ ўрилса, у гиёҳ қайта кўкармайди.

Баъзиларнинг айтишича, Шаърий чиқмасдан аввал дарахт томирини тупроқдан тозалаб, сўнг кесилса ва қорамой ҳамда

қийрни бир-бирига қўшиб, шу томирга суркалса, дарахт қуриб қолади. Яна айтишларича, ой маҳокда бўлиб, сунбула ёки жадий чиқаётган маҳалда ҳар қандай гиёҳ қирқилса, у гиёҳ қайта кўкармайди.

СОВУҚ ЗАРАРИНИ ЙЎҚОТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ҳайвонларнинг гўнгидан экинзор ҳамда дарахтзорларнинг атрофига худди тупроқни дўнг қилиб тўп-тўп қилиб қўйган каби тўплаб қўйилади. Совуқ уриш хавфи туғилган куни уларга олов туташтирилади. Ёнган гўнглар таъсири экин ва дарахтларга етгач, улар совуқ уришдан омон қолади.

Совуқ бўлган куни тоқларга сув берилса совуқ уларга таъсир қилмайди. Агар тоқларнинг ёнига боқла экилса, боқла донлари етилгач, териб олинса, аммо уларнинг томирлари юлиб олинмай қолдирилса, совуқ тоқларга таъсир қилмайди. Агар ток кесадиган аррани отнинг ёғи билан ёғланса ва бу ҳақда ҳеч кимга айтилмаса ёки аррани мол ёғи ёҳуд бақа қони билан бўялса, шу арра билан кесилган ток совуқдан саломат қолади.

Қуриган ток кулини шаробга аралаштириб ёки токни қирққандан кейин ундан оққан сувга қўшиб, уни бир идишга солинса, сўнг оғзини осмонга қаратган ҳолда беркитмасдан, боғ ўртасига кўмиб қўйилса, ўша боғ совуқ уришидан омон қолади.

ТЎРТИНЧИ БОБ

ҒАЛЛАНИ ЎРИШ ВА ЙИҒИШ ҲАҚИДА

Буғдой ёки шунга ўхшаш донларнинг оқариб кўриниши унинг ўриш вақти етганлигидир. Уларнинг ўта қуриб кетишига йўл қўймаслик керак, чунки ўта қуриб кетса донлари тўкилиб кетади. Ҳар бир экилган нарсанинг поясида бироз яшиллик, яъни пишиб етилмаганлик қолдирилса, таъми яхши бўлади, поясини ҳайвонлар яхши ейди. Айниқса, арпа ва ясмиғ шундай.

Қўшимча:

Машҳур муаллифларнинг, малака ва тажриба арбобларининг фикрларига қараганда, роса пишиб етилганда ўриб олинган буғдой ва арпа донидан пишиб етилмаганда ўриб

олинган арпа ва буғдойнинг дони кўпроқ бўлади. Унинг пояси ҳам баракали бўлади. Камолга етиб пишган экинларнинг донлари экинзорларда беҳуда тўкилиб қолади, қушлар ейди, шамол ерга йиқитиб, нобуд қилади. Бу эса деҳқонга катта зиёндр.

Мустафо Росимпошшо "Фаллоҳат"идан

Шамол яхши таъсир кўрсатиши учун хирмонлар баланд жойларга қилинган бўлиши керак. Хирмон боғлар ва уйлар яқинида бўлмасин, чунки хирмон чанглари боғ дарахтларига зиён қилади.

Хирмон тайёрлаш учун аввало хирмон қилинадиган ер қириб тозаланади, сўнг сув сепилади, чумолилар ўтолмаслиги учун хирмон атрофига майин оқ тупроқ ёки эланган кул сепиб чиқилади.

Ғаллани ўргандан кейин уни шундай қўйиш лозимки, бошоқлари шимол томонга қараб турсин, бошқа томони эса жануб томонга қаратиб қўйилиши лозим. Шунда ҳўл қисмлари яхши қурийди. Буғдой яхши қуримагунча икки кун далада қолдирилади ва ҳар кун ағдариб турилади. Шунда ҳар хил зарарлардан саломат бўлади. Сўнг тонг ёришган пайтда, офтоб ҳарорати таъсир қилмасдан аввал омборхоналарга ташиб олинади.

ОМБОРХОНА ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Омборхона ифлос жойлардан, оғилхоналардан, нам ерлардан, ҳаммом, ошхона ва овқат пишириладиган ерларнинг кули ва қоракуялари тегадиган жойлардан узоқ бўлиши лозим. Омборхона деворининг тупроғи ҳар хил аралашмалардан холи ва оқ бўлиши керак.

Омборхона деворлари лой билан сувалаётган пайтда лойга зайтун баргининг ширасидан ёки унинг кулидан аралаштириб юборилса, сичқоннинг зараридан, шўнингдек, бошқа зарарли жониворлар зиёнидан омон бўлади.

Омборхонанинг шарқ, ғарб ва шимол томонларидан шамол кириши учун тешик дераза бўлиши лозим. Унинг жануб томонидан тешик қўйиш яхши эмас, чунки бу томон иссиқ бўлиб, ҳарорат ғаллага зиён қилади.

БУҒДОЙНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Коҳу баргини анор ёки эман дарахтининг чўпларидан чиққан кул билан аралаштириб, ҳар юз ман ғаллага бир ман ундан қўшилса, барча зарарлардан саломат бўлади. Агар буғдой бошоқлари билан сақланса, узоқ муддат бузилмай туради. Айтишларича, тариқ бошоқлари билан сақлаб қўйилса, юз йил ўтса ҳам бузилмайди.

Баъзи деҳқонлар кенг қилиб чуқур кавлайдилар ва унинг остига бир газ миқдорида сомон соладилар. Сўнг уни яхшилаб тепкилайдилар. Кейин эса девордан бир газ узоқликда буғдой тўкилади. Буғдой билан девор ораси сомон билан тўлдирилади. Буғдой ва сомон бир газ миқдорида баландликка кўтарилгач яна тепкиланади. Чуқур оғзига уч газ қолганда унинг тепаси сомон билан лиқ тўлдирилади ва тепкиланади. Кейин эса унинг юзи лой билан суваб қўйилади. Шундай қилинган буғдой чуқур ичида эллик йил, балки ундан ҳам узоқ туради ва ҳеч бузилмайди.

Баъзан сақланаётган буғдойнинг ранги ўзгариб қорайиб қолади. Унинг таъми ҳам бузилади. Агар буғдой тўкилаётган уйга бўйра солинса бундай ҳолат юз бермайди, зиёнлардан омон бўлади. Яна буғдойни сақлаш учун ҳар хил чўпларнинг, айниқса, дафна дарахтининг (уни "даҳмаст" ҳам дейдилар) кулидан буғдойга аралаштириб юборилса, зарар етмайди. Шунингдек, ариқ лабларида ўсадиган ялпиз ёки оқ оҳакни туйиб, элаб аралаштирилганда билиниб турадиган даражада арпа орасига солиб юборилса, барча офатлардан саломат бўлади.

Агар ичида сирка ачитилган кўзани омбор ичига қўйиб қўйилса ҳам (донни) барча офатлардач асрайди.

БОҚЛА, МОШ, ЛАВЛАГИНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ичига аввал ёғ солинган, ёғ олингач ёғ шираси унинг деворида қотиб қолган идишни олиб, ёғли деворига кул сеппиб, сўнг унга қайси хилдаги дон бўлмасин, солиб қўйилса, зиёнлардан омон бўлади.

Дарё сувидан ёки бошқа шўр бўлмаган сувлардан боқлага сеппилса, сўнг қуригунча қолдирилса, кейин идишга солиб қўйилса, барча офатлардан омон бўлади. Баъзиларнинг айтишича, бу донларни ҳаво намли бўлган тунда ерга сийрак

қилиб ёйиб қўйиб, нам салгина таъсир қилгандан кейин нами билан идишга солиб қўйилса, узоқ вақт бузилмай туради.

УННИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Сарв дарахтининг чўпларини майдалаб, унинг орасига суқиб қўйилса, қандай офат бўлмасин, барисидан соғ-саломат бўлади, қанча узоқ турса ҳам бузилмайди. Агар зира ва тузни майдалаб туйиб, унга аралаштириб юборилса, ун ҳеч бир зарарга учрамайди.

ХАМИРЛАР ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар наврани^б хамирга аралаштирилса, нон юмшоқ ва таъми ширин бўлади, хамиртурушга ҳам эҳтиёж қолмайди. Агар ширин узум шираси бир ёки икки-уч кун қайнагунча қолдирилса, сўнг тариқ уни билан шу сувда хамир қилинса, хамирни бармоқ учидек қилиб бўлак-бўлакка бўлиб қуритилса, сўнг зарар етмайдиган жойда сақланса, сафарга чиққан пайтда унинг бир бўлагини иссиқ сувга солиб, шу сувда хамир қилинса, хамиртурушга эҳтиёж қолмайди. Бу хамирдан қилинган нон эса жинсий аъзоларга қувват беради.

БЕШИНЧИ БОБ

УРУҒ ЁКИ НИҲОЛИДАН КўПАЙТИРИЛАДИГАН ДАРАХТЛАРНИ АЖРАТА БИЛИШ ҲАҚИДА

Билмоқ лозимки, писта, бодом, ёнғоқ, шафтоли, ўрик, хурмо, нону, сарв ва шунга ўхшаш дарахтлар уруғидан униб чиқади. Уруғидан ундириладиган мазкур дарахтларни бир жойдан иккинчи жойга кўчириб ўтқазилса яхши бўлади, негаки улар кўчириб ўтқазилгани ёқтирадидилар,

Олма ва нокка келганда эса, унинг шохидан синдириб олиб экса ҳам кўкараверади. Лекин экишга мўлжалланган шохни шундай синдириш керакки, синдирилган шохда пўстлоқлар осилиб турган бўлиши лозим. Шундай қилинса кўкариш осон бўлади. Кўкаргандан кейин ёки бирор йил ўтгандан кейин уни бошқа жойга кўчириб ўтқазилса яхши амал олади.

Катта ёки майда томирлари билан экиб кўкартириладиган дарахтларга бодом, олхўри, олма, беҳи, тут, нок, норинж, олча, гилос, анор, анжир ва шунга ўхшашлар киради. Буларни ҳам кўкляб олгандан кейин бир жойдан иккинчи жойга кўчириб ўтқазиб мумкин. Буларнинг ҳаммаси ишлов беришга — буташ ва остининг юмшатилишига эҳтиёжлидир.

ДАРАХТ ЎТҚАЗИШНИНГ ВАҚТИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Энг яхши вақт куз вақтидир. Айниқса, сув кам бўлган жойларда (бу вақт яна ҳам яхши). Тирмоқ ойида ёққан биринчи ёмғир дарахт ўтқазиб учун биринчи бошланиш вақти ҳисобланади. Охири эса совуқ тушган пайт. Баъзиларнинг айтишича, дарахт ўтқазиб вақти мезон ойининг аввалги кунидан то ақраб (ойи)нинг тугашигачадир. Агар бу пайтда (дарахт ўтқазиб) муваффақ бўлинмаса, хут ойининг охирида ва ҳамал ойининг аввалида дарахт ўтқазиб мумкин.

Айтишларича, куз пайтида ўтқазилган дарахтнинг катта томирлари ҳамда майда томирлари сероб бўлади.

Дарахт ўтқазилаётганда ой маҳорда ёки ер орқасида бўлиши керак. Шундай пайтда ўтқазилган ҳар бир дарахтнинг бўйи ўсиб кетмайди ва меваси кўп бўлади. Ойнинг ёруғида ёки ой ер юзасида бўлган пайтда экилган дарахтнинг бўйи ўсиб кетади ва ҳосили кам бўлади.

НИҲОЛНИ ТАРБИЯЛАШ ВА ПАРВАРИШ ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Юқорида гапирганидек, кузда ниҳол ўтқазиб учун, биринчи кун ер бир қарич чуқурликда кавланади. Шундай усулда икки кун ичида бир қаричдан кавлаш тўрт марта такрорланади. Унинг ости юмшоқ қилинган ниҳол экилади. Ёзда сув беришни унутмаслик керак. Ер қуриши билан сув берилди. Танасининг номуносиб еридан шохлар ўсиб чиқса олиб ташланади. (Шунда) ниҳол гуркираб ўсиб, ҳосили яхши бўлади. Унинг танасидан ўсиб чиққан шохчалар юлиб олинади. Ниҳол икки ёшга тўлмагунча пўлат асбоблар тегизилмайди. Агар ниҳол эгри бўлиб ўсаётган бўлса, унга тиргович қўйиб, танаси тўғрилаб қўйилади.

Мевали дарахтларга ақраб ойининг охирида гўнг солинади.

Гўнг дарахтнинг томирига яқин жойга солиниши, дарахт танасига тегиб турадиган қилиб солинмаслиги керак. Дарахт танасига ёпишиб туриши яхши эмас.

Қўшимча:

Ниҳол янги экилган пайтда, унинг томирларига ҳаво' тегиб қуришиб қўймаслиги учун, дарҳол сув қуйиш ва буни зарурий деб ҳисоблаш керак. (Сув қуйилганда) томирлар тупроққа мустаҳкам ўрнашиб олади. (Яна шуни ҳам) билмоқ лозимки, ниҳол учун фойдали томирлар майда томирлар бўлиб, катта (ўқ) томирдан ниҳолга фойда етмайди.

БОШҚА ЖОЙГА ЭКИШ УЧУН ДАРАХТ УРУҒИНИ ОЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Мевалар етилиб пишгандан кейин териб олинаиб, сояда хашаклар устида қуригилади, сўнг данаги олинади ва исталган жойга экилади, кўкаргунча сув бериб турилади. Ниҳолни икки ёшга тўлмагунча бошқа жойга кўчириб ўтқазилмайди. Кўпчилик мевали дарахтларни шу усулда кўчириш мумкин. Аммо зайтун дарахтини бу усул билан кўчирилмайди. Агар кўчирилса, мева қилмайди.

Яна катта дарахтни бир жойдан иккинчи жойга кўчириб ўтқазилганинг йўли шундайки, аввало дарахтни ўтқазмоқчи бўлган жойда кенглиги уч газ миқдорда дарахтнинг катта-кичиклигига мос бўлган чуқурлик қавланади. Унинг баъзи томирлари ерда судралиб синиб қолмаслиги учун кесиб қўйилади. Кўтариб олиб келинади ва чуқурга солинади. Аммо аввалги жойда турганда шохлари шарқ томонга қараган бўлса, бу ерда ҳам шарққа, ғарб томонга қараган бўлса, бу ерда ҳам ғарбга қаралган бўлишига эътибор бериш, шу қиёсда томир ва шохлар бир-бирига ўралашиб қолган бўлса уларни ҳам тўғрилаш лозим. Чуқурга бироз гўнг солинади ва ўша чуқурдан чиққан тупроқни яна қайтариб ўзига солинади. Дарахтнинг баландлигига қараб, шамол қимирлатиб юбормаслиги ва томирлари очилиб қолмаслиги учун уч томонидан учта тиргович қўйилади. Сўнг унинг ўқ томирига яқин ерга сув тўла кўза қўйилади ва остини оз-оздан сув сизилиб чиқадиган даражада тешилади. Кўзада сув камайгач, яна тўлдириб қўйилади ва олтмиш кунгача шундай қилинади. Шундан кейин илгари қандай сув ичган бўлса, шундай суғорилаверади.

ДАРАХТНИ ОФАТЛАРДАН САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Дарахт атрофи айланасига бир қарич чуқурликда кавла-нади, аммо, шу шарт биланки, дарахт танаси билан чуқур орасидаги масофа ҳам бир қарич миқдорда бўлиши лозим ва мазкур чуқурни одам ҳамда ҳайвонларнинг сийдиги билан дарахт томирларига таъсир қиладиган даражада тўлдирилади. Кейин эса, ўша сийдикдан томчилаб, бир-бирига ўтадиган қилиб, дарахтга сепиб юборилади. Шунда дарахт офатларидан омон бўлади.

Агар дарахт мол ўти билан бўяб қўйилса барча офатлардан саломат бўлади.

Агар дарахт томирини кавлаб, очиб, томирларни кабутар тезаги билан бўялса, барча манфаат ҳосил бўлади.

Агар икки дона қисқичбақани олиб, сувли идишга солиб, устини ёпган ҳолда ўн кун офтоб тигига қўйилса, сўнг саккиз кун ўша сувдан дарахтга такрор сепиб турилса, барча офатлардан соғ-омон қолади ва ҳар йили бир марта ушбу амал қилинади.

Агар ит гўнғидан бир оз олиб, ҳайвонлар сийдигига аралаштириб, ундан дарахтга сепилса, барча офатлардан омон қолади.

ДАРАХТ МЕВАСИНИ КўПАЙТИРАДИГАН ИШЛАР ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар кабутар гўнғини сувда ивитиб, ўша сувдан дарахт шохларига суркалса, меваси кўпаяди.

Агар дарахт мева қилмаса, бир киши қўлига болта олиб, этагини белига қистириб, енгларини шимариб, ўзини ғазабланган қилиб кўрсатади, сўнг дарахт томонга қараб югуради ва: "Дарахтни томири билан кесиб ташлайман" деб қасд қилади. Бошқа киши келиб, дарахтни ҳимоя қилади ва унга: "Бу йил тегма, келаси йили мева қилади!"— дейди. Худо фармони билан келаси йили мева қилади ва бу тажриба қилиниб кўрилган.

Агар боқла ширасидан дарахтга сочилса меваси зиёда бўлади.

ДАРАХТ МЕВАСИНИ КЎПАЙТИРИШ ҲАҚИДА ҚЎШИМЧА

Қайси дарахт бўлмасин бу дарахтдан хабардор бўлиб туриш шартдир. Чунончи бу ҳақда: "Боғни қарасанг — боғ, қарама-санг—янтоғ бўлади!" деганлар. Ҳар йили қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим: баҳорги ва ёзги сувнинг ҳар бирини икки бордан бир-биридан кейин ўз вақтида бериш, сувдан кейин бекорчи ўтлар йўқолиши, қуриб битиши, ер эса юмшоқ бўлиши учун бел билан унинг тагини ағдариш.

Ёзги сувдан кейин қуйидагиларга амал қилиш: тирмоҳда дарахтни буташ, ортиқча ва бекорчи шохларни қирқиб ташлаш. Буни эса зарурий деб ҳисоблаш керак. Агар имкони бўлса, экин-тикин ишлари камайгач, ерни яна бир марта кетмон ва бел билан ағдариш ва баҳоргача шундай қолдириш лозим. Баҳорда эса унга етарли бўлган "нури" солиб, нури кучини ҳаво камайтириб юбормасдан дарҳол сув бериш лозим.

ДАРАХТ МЕВАСИНИНГ ТЎКИЛИШИГА ЙЎЛ ҚЎЙМАЙДИГАН ИШЛАР ҲАҚИДА

Ғалла орасида ўсадиган бир гиёҳ бўлиб, донлари қора ва юмалоқ бўлади. У ғаллага қўшилиб олгач, ғалла ун қилинса, у унни аччиқ қилиб қўяди. Уни "шайлам" деб атайдилар. Араблар "зовол" дейишади. Шу гиёҳдан юмалоқ чамбарак доира қилиб, мевали дарахтнинг баланд шохига илиб қўйилса, бу дарахт меваси тўкилмай туради.

Агар қўрғошиндан бир халқа ясаб, дарахт танасининг ердан озроқ баланд қисмидан айлантирилса, ўша дарахтнинг меваси зиёда бўлади ва меваси ҳеч тўкилмайди.

Агар дарахт атрофи кавланса, ер юзасида бўлган томири ёрилса, ундан узунчоқ тош ўтқазилса, сўнг тупроқ билан кўмилса, шу дарахтнинг меваси саломат бўлади.

ОЛТИНЧИ БОБ

ТОК ЭКИШГА САЗОВОР ЕРЛАР ҲАҚИДА

Авалло ер бир зироъ миқдоридан чуқур кавланади, сўнг унинг тупроғидан сув тўлдирилган кўзага солинади ва сув чайқатилади, кейин эса тингунча қўйиб қўйилади. Агар сувнинг ҳиди ва таъми аслидагича қолса, демак ер яхши

ҳисобланади. Агар унинг таъми шўр ёки тахир бўлса, демак бундай ер ток экишга ярамайди.

Қўшимча:

Ток 7 даража иссиқ ва ўртача иқлимдаги ерларни хоҳлайди. Иссиқ иқлимдаги ерларда етилган узумдан тайёрланган мусаллас кучли ва ширин бўлади. Аммо ўртача иқлимдаги ерларда етилган узум мусалласи ҳам нозик ва тез ҳазм бўлиб, бошқа мусалласлардан аъло ҳисобланади. Агар ер қуруқ бўлса ва ҳавоси ҳам қуруқ бўлса, нозик дарахтлар, чунончи, зайтун, анжир, анор, шунингдек, ток дарахти ҳам бундай ерларда етти даража совуққача чидайдди. Аммо ер нам бўлса, ҳавоси ҳам нам бўлса, бундай ерда дарахтлар ҳам, ток ҳам совуқдан зиён топади. Шунинг учун ерда ва ҳавода намлиги кўп бўлган ерлар зайтун, анжир ва ток экишга ярамайди. Токзор учун фавқулудда яхши бўлган жой тагида ўн-ўн беш бармоққача илашадиган ёпишқоқ лойи йўқ, ҳосилдор, енгил ва тупроғининг остида қум ва майда тошлар аралаш бўлган жойдир. Унинг масомоти эса очиқ бўлади.

Мустафо Росимпошшо "Фаллоҳат"идан

Токни ҳут ойининг охирида "мовар", яъни лайлак келадиган вақтда экилади. Баъзан дарахтлар кўклай бошлаган, баъзан эса узум узила бошлаган вақтда экилади.

Ток ўтқазиш учун энг яхши вақт, айниқса сув кам бўлган ерларда бу — куз фаслидир. Чунки унинг томирлари қишнинг нами билан ерга мустаҳкамланиб олади. Баъзиларнинг айтишича, ойнинг аввалги ва охириги кунлари ток экилади. Аммо яхшиси ойнинг охириги кунларидир. Ойнинг охириги кунларида экилган ҳар бир ток яхши тутади. Экиш учун олинадиган шохлар ҳам шу кунларда қирқилиши лозим. Ток экилаётган пайтда ой ернинг орқа томонида бўлиши лозим.

ЭКИШ УЧУН ОЛИНАДИГАН ТОК ШОХИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Бундай шох йўғон, катта, енгил ёки бандлари бир-биридан узоқ бўлмаслиги керак. Уни кесаётганда ўтган йилги қисмидан бироз қоладиган қилиб кесиш керак. Бу йилгисининг эса ўртаси бўлсин. Ток қари ҳам бўлмасин, ёш ҳам. Агар қари ёки ёш тоқдан кесилса меваси кам бўлади. Яхши йўли шуки, узум солган пайтда боққа кириб, узуми сероб ёки яхши

бўлган токни белгилаб қўйилади ёки бироз смола суркаб қўйилади. Кесиш вақти келганда уни кесиб олинади. Шундан сўнг у шохни ҳаво ёмон таъсир қилмаслиги учун тупроқ билан кўмилади ёки ўша ондаёқ экилади. Агар ўша онда экиш муяссар бўлса, яна ҳам яхши.

Агар бир ердан иккинчи ерга олиб бориш кўзда тутилса, бунинг учун бир идиш олинади, унга нам тупроқ солинади, ток шохларини идишга солиб, устидан яна нам тупроқ ташлаб тўлдирилади. Шундай қилиб уни бир шаҳардан бошқа шаҳарга олиб борилади.

Яна анзур пиёзи туйилади ва кесилган ток шохларига суркалади. Бир ой ёки ундан ортиқ ток шохини зиёнсиз сақлаб туради. Сўнг уни экмоқчи бўлсалар, бир кеча-кундуз сувга солиб қўйиб, шундан кейин экилади. Агар ток тупроқ остига кўмилса шундай сақлаш керакки, токи у қуриб қолмасин.

ТОК ЭКИШ САНЪАТИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Қаттиқ ва намнок ерларда ток экиш учун кавланган чуқур бир газдан кам бўлмаслиги керак. Агар унинг чуқурлиги бундан кам бўлса, ток тез қуриб қолади, меваси кам бўлади ва офтоб иссиғи унинг томирига тезда таъсир қилади.

ТОК ЭКИШДА РИОЯ ҚИЛИНИШИ КЕРАК БЎЛГАН ИШЛАР ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар токнинг ҳар икки тарафи молнинг янги тезағи билан бўяб қўйилса қуртдан⁷ сақланиб туради.

Агар эман жулғунидан⁸ бироз туйиб, сўнг ток ўтқазиладиган чуқурга солинса, ток офатлардан омон бўлади ва кўп ҳосил беради. Баъзилар ясмиғ сомонини, боқла сомонини, нўхот сомонини ва мош сомонини бир-бирига қўшиб, ток чуқурга солингандан кейин, сомонларни токнинг томирини кўмиб турадиган қилиб солиб қўядилар. Бунда у қиш совуғидан омон бўлади. Баъзилар одам сийдигидан ўша чуқурга қуядилар. Баъзилар ясмиғ кепагини қовуриб, унга соладилар. Баъзилар узумдан ширасини олгандан кейин қолган қолдиқни ўша чуқурга соладилар. Агар ток узуми оқ бўлса қора узумнинг қолдиғидан бир сиқимдан олиб, ҳар бир токнинг ёнига ташлаб, чуқурдан чиққан нам тупроқ билан

уни аралаштириб, сўнг чуқур тўлдирилади. Баъзилар чуқурга бир сиқим майда тош ташлайдилар. Тезак унинг томирини иссиқ сақлайди, нуқл эса тез кўклашига ёрдам беради, майда тошлар ёзнинг иссиғида томирини совутиб туради ва тез чанқашини тўхтатади. Баъзилар токнинг томирини қатрон билан бўяйдилар, бунда ток қурт тушишдан ва чиришдан саломат бўлади.

Ҳар бир чуқурга биттаси кучли ва биттаси кучсиз бўлган иккита ток ташлаш керак. Агар ҳар иккиси ҳам кучли бўлса, ер уни тарбия қилишдан ожиз бўлади. Агар токни бир ердан иккинчи ерга ниҳол қилиб кўчириш мақсадида экилаётган бўлса, у вақтда ҳар бир чуқурга биттадан ортиқ шох ташламаслик керак.

Экилганда токнинг еттита бўғини ер остида бўлмоғи керак.

Қўшимча:

Қандай бўлмасин, токзор нартларини экишдан бир неча ой аввал унинг жойларини аниқлаб, нартларнинг ҳажмига мувофиқ бел билан чуқур кавлаб қўйиш лозим. Токи бу чуқурнинг тупроғи ҳаво таъсироти ва офтоб иссиғидан яхши фойда ҳосил қилсин. Бир неча ой аввал жойи кавлаб қўйилган ниҳоллар тезда кучга кириб, катта бўлиши тажриба қилиб кўрилган. Бир неча ой аввал кавлаб қўйилган ер қуёш, ҳаво ва ёмғир парваришидан кўпчиб, нафас олиши яхшиланган бўлади. Экилган ниҳоллар эса тезда томир отиб, куч билан ўсиб кетади.

Мустафо Росимпошшо "Фаллоҳат"идан

БИР ЕРДАН ИККИНЧИ ЕРГА КЎЧИРИБ ЭКИЛАДИГАН ТОКЛАР ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Бир ердан иккинчи ерга кўчириб экиладиган тоklar тезроқ ҳосилга киради ва кўпроқ узум қилади. Жойидан кўчирилмаган ток уч йилдан аввал ҳосилга кириши кам бўладиган ҳодиса.

Агар ток кучли ва мустаҳкам бўлмаса, куннинг аввалидан икки соат ўтганда кўчириш керак. Агар кучли ва мустаҳкам бўлса, куннинг аввалидан уч соат ўтганда кўчириш лозим. Унинг ёнидан чиққан шохлари қўл билан юлиб ташланади ва танасидан бошқа ҳеч нарса қолдирилмайди. Пўлат асбоб тегизилмайди, чунки пўлат асбоб уни заифлаштиради. Кўчириб ўтқазилаётган токнинг чуқури ярим газ бўлса ҳам қўрқинчли

эмас. Унга бошқа токларга ўхшатиб сув берилмайди. Чунки сув унга зарар қилади.

Баъзи деҳқонлар бундай ток яқинида чуқурлиги бир зироъ келадиган кенг чуқур қазийдилар. Шу токни эса бироз эгиб, қорнини мазкур чуқурга киргизиб, устини тупроқ билан кўмадилар. Икки томони эса мазкур чуқурдан икки тарафга чиқиб туради. Мазкур ток аввалги томирларидан, тана қисмидан ва янги томирларидан куч олиб, тезроқ ўсади ва кўпроқ ҳосил беради. Агар хоҳласалар бир йил ё икки йилдан кейин томирларини кесиб ташлайдилар ёки шундоқ қолдираве-радилар.

Агар унда ҳосил шу йилиёқ пайдо бўлишини истасалар, токнинг ерга тегадиган, аммо ер юзасида турадиган қисми ёрилади, орасидаги юшоқ мағзи олиб ташланади, аммо томир бўладиган танаси тилинмаслиги керак. Сўнг ёрилган ток қайтадан ёпиштирилади ва устида лух билан боғланади, сўнг янги мол тезаги суркаб қўйилади. Шунда ёрилган жой тез битади⁹.

Баъзилар ёрилган жойга аввал рубб ул-ғайб¹⁰, яъни тара сувини қуядилар, сўнг лух билан боғлайдилар¹⁰.

Ток ўтқазилгандан кейин ҳар саккиз кунда бироз тара¹¹ ёки анзур пиёзининг ширасини сувга аралаштириб, ток томири остига то у кўкляб олгунча қуйиб турилади.

БИР ТОКДАН УЧ ХИЛ РАНГЛИ УЗУМ ҲОСИЛ ҚИЛИШ ТАДБИРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уч хил токдан узунлиги икки газдан бўлган уч новда олинади. Ундаги "кўз"ларга ва ичидаги мағизларига зиён етмайдиган қилиб, ҳар бири ёрилади. Шундан сўнг биттадан бўлаклари бир-бирига ёпиштирилади. Бунда ҳар бирининг мағизлари ичкари томонда бўлиши керак. Сўнг лух билан боғланади. Ёриқлари янги мол гўнги билан бўялади. Устидан тоза лой билан ўралади. Сўнг бир газ қисми ер остида ва бир газ ичида ер устида қоладиган қилиб экилади. То кўкляб тутиб олгунча танасига сув сепиб турилади. Узум қилганда узуми уч хил рангда бўлади.

УЗУМНИНГ ХОСИЯТИНИ ВА ҲИДИНИ БОШҚАЧА ҚИЛАДИГАН ТАДБИР ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Юқорида айтиб ўтилганидек, ток ёрилади ва ичидаги мағзи чиқариб ташланади. Мағиз ўрнига озгина тарёқдан солинади

ва ҳар бир бўлак бир-бирига ёпиштирилиб, тол қовзоғи билан боғланади. Ер остида қоладиган қисми ҳам тарёқ билан бўялади, сўнг экилади. То кўклар олгунча ҳар саккиз кунда озгина тара ёқни сувда эритиб, шу сувдан томирига қўйиб турилади. Узум қилгач, шинниси, шарбати, майизи ҳамма-ҳаммаси барча жониворлар чақишига қарши шифо бўлади. Агар бу токнинг баргини эзиб, жониворлар чаққан жойга босилса фойда қилади.

Агар токнинг ичидаги мағзи олиб ташлангандан сўнг ўрнига сурги доридан солиб қўйилса ва юқоридаги усулда экилса унинг узуми ва узумидан ҳосил қилинган барча нарса сурги бўлади.

Агар мушкни сувда ивитиб, мағиз ўрнига солинса ва юқоридаги усулда экилса узумидан ва узумдан ҳосил қилинган барча нарсадан мушк ҳиди келади.

УЗУМНИ ЭРТА ЕКИ КЕЧ ПИШИРАДИГАН ҲИЙЛА ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Сода ўтда куйдирилади, бир идишга солинади ва унга сув қўйиб, сув лойқалангунча силкитилади. Токни кесаётган вақтда, кесилган томонини шу сувга тегизилади. Келаси йили шу шохнинг узуми тезроқ пишади.

Агар сода ва узум нуқлини бирга туйиб, ток ўтқазилаётган вақтда, унинг чуқурига озроқ солиб юборилса ток узуми тезроқ пишади.

Агар узумнинг гулини териб олиб, сақлаб қўйилса ва гўнг ўрнида ток томирига солинса, кейинги йил қиладиган узуми кечроқ пишади.

ТОКНИНГ ОРТИҚЧА ШОХЛАРИНИ КЕСИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Бу иш — токнинг асл танаси атрофидан ўсиб чиққан ингичка шохларни олиб ташлашдан иборат. Агар уларда узум бўлмаса, ҳар бирини қўл билан юлиб ташлаш, пўлат асбоб тегизмаслик керак. Аммо янги токдан чиққан ортиқча шохлар бутламай, ўз ҳолича қолдирилади.

Қўшимча.

Янги токнинг ортиқча шохларини бутамасликнинг сабаби

шундаки, янги ток заиф ва кучсиз бўлади. Шохлари қанчалик кўпайса, томирлари ҳам шунча кўпая бошлайди. Бора-бора томирлари кучли ва мустаҳкам бўла боради. Яна шундай эҳтимол билан буталамайди: агар бир шохига офат етса иккинчи шохи соғлом қолади ва трк нобуд бўлишидан асраб қолинади.

Аммо токни қирқишнинг вақти далв ва хут оининг ўртасидир. Баъзилар узум узиб олингандан кейин, куз ва хазонрезги пайтида кесадилар. Шуниси афзалдир. Бунда ток қувватли бўлади, узуми кўпаяди. Баҳорда ток кўклашидан аввал кесилса токни заифлаштиради, бунинг сабаби шуки, кесилган токдан сув оқади ва совуқ унга тез таъсир қилади.

Баъзиларнинг фикрича, токни кузда кесиш яхши. Аммо ҳар бир токнинг ортиқчаси шунчалик кесилсинки, тўрт қисми кузда кесилса, бир қисми баҳорга қолсин ва баҳорда кесилсин. Бу шунинг учунки, гоҳо қиш совуғи кесилган жойга таъсир қилади ва бир-икки бандини қуритади, қолган қисми саломат қолади. Токни кесишга мўлжалланган арра ёки пичоқ гоят ўткир бўлиши ва атайлаб ток кесиш учун тайёрланган бўлиши лозим. Токни ой нури кам бўлган пайтда, яхшиси ой маҳокда бўлган пайтда кесган маъқул.

Қўшимча:

...Ток қирқилаётган уни ҳаво қуруқ, мусаффо ва мўтадил бўлиши лозим. Совуқ, ёмғир, қор ва қиров тушган кунлари қирқилса қирқилган шохларнинг кўпи нобуд бўлади. Боғдорчилик учун шохларни узун қолдириб қирқиш зарарлидир. Ток шохларини узун қолдириш келгуси йилларнинг фикру хаёлини қилмай, фақат ҳозирги кунларнинг ҳосили ҳақида ўйлаш демакдир.

Ток қирқиш баъзи одамлар назарида оддий ишдек кўринса-да, аммо илм ва тажрибага муҳтож бўлган ҳунарталаб меҳнатдир. Буни таҳрир ва таъриф қилиш билан мукамал ҳолда англатиш маҳолдир. Бу ишда маҳорат ҳосил қилган киши токнинг хилига, катта-кичиклигига, шохларнинг кучига ва дарахтнинг узун ёки қисқалигига қараб, шунга мос ҳолда иш тутати.

Мустафо Росимпошшо "Фаллоҳат"идан терма

ЕТТИНЧИ БОБ

МЕВАЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШ ҚИЛИШ ҲАҚИДА

ЗАЙТУН НИҲОЛИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уни экувчи ва терувчи киши тақводор ва парҳезгар киши бўлиши лозим. Рум мамлакатларида ҳали уйланмаган, балоғат ёшига етмаган болаларга зайтун ниҳоли эктирилади ва ундан кўп хайру барака кўрадилар.

Зайтун экишга қобил бўлган ерларда зайтун ниҳоли ақраб аввалидан қавс бошигача экилади. Баъзи мамлакатларда баҳорнинг аввалида экилади.

Совуғи қаттиқ бўлмаган иқлимдаги ерлар (зайтунга) муносибдир. Ери оппоқ, гиёҳсиз, қуруқ ёки ўта нам бўлмаслиги лозим. Ери шўразор ёки тупроғи қизил бўлган ерларга ҳам экиш ярамайди. Чуқурда жойлашган, шамол эсмайдиган ёки ҳаддан ташқари иссиқ ерларга ҳам зайтун экиш муносиб кўрирмайди. Зайтунзор ерлари қанча баландликда бўлса, шунча яхши.

ЗАЙТУННИ ЭКИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Зайтун экишга мос бўлган ерларда ёз иссиғи тугаётган ва зайтун дарахти баргларида иссиқлик пайдо бўлаётган вақтда уни ўтқозишга киришиш мумкин. Энг яхши вақт ақраб ўртасидан то қавснинг бошигача бўлган вақтдир.

Зайтун ниҳоли тўғри ва текис бўлмоғи лозим. Уни ҳар йили мева бериб турган ёш дарахтдан олинади. Ниҳолнинг йўғонлиги бир ёшли ток ниҳолининг йўғонлиги миқдоридан бўлиши лозим. Баъзилар уни бутунлай тупроққа кўмиб, баъзилар эса ярмини кўмиб экадилар.

Шарқий ва ғарбий томони очиқ бўлган зайтунни топиб, бир бўлаги болта билан, шох пўстлари осилиб қолмайдиган қилиб кесилади. Шохларни нам тупроқ остига етти кун кўмиб қўйилади. Саккизинчи кун эса экилади. Муддат бундан кам бўлмаслиги керак. Шохнинг ер остидаги томир томонини кул ва молнинг янги гўнги билан бўяб қўйилади. Зайтун ниҳоли учун кавланган чуқур тупроқ билан тўлдирилар экан, унинг таркибида тош парчалари, шағал ва сопол бўлмаслиги керак.

Зайтун дарахтига бир йилда бир мартадан ортиқ гўнг

солинмайди. Баъзилар икки йилда бир бор дейишади. Барча хилдаги гўнг унга фойда қилади. Одамнинг гўнги бундан мустасно бўлиб, у зайтунга зарарлидир.

ЗАЙТУН ДАРАХТИ МЕВАСИНИ КЎПАЙТИРАДИГАН НАРСАЛАР ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Зайтун дарахтининг танаси ой тўлган пайтда тешилади. Серҳосил зайтундан шу тешикка мос иккита шох олинади ва ҳар бир шохни тешикнинг бир томонидан суқиб, иккинчи томонидан чиқарилади. Аммо улар маҳкам ўрнашган бўлсин. Бошқа томондан чиққан шохлар дарахт танасининг пўстига шикаст етказилмаган ҳолда қирқиб ташланади. Сўнг тешикнинг ҳар икки томони тоза лой билан суваб қўйилади. Бу дарахт серҳосил бўлади.

Агар зайтун дарахтининг тагини томирлари очилгудек қилиб кавланса ва ёввойи зайтун дарахтининг баргидан ёки эман дарахти баргларида шира олиб, ҳар бирининг оралигини ўн кундан ҳисоблаб, чуқурга тўрт марта қуйилса, жуда серҳосил бўлади.

Агар қуритилган бир неча боқлани дарахт танасининг пастки қисмига жойлаб, сўнг гўнг ва тупроқ билан беркитилса меваси тўкилмай туради.

Зайтуннинг меваси териб олингач, ундаги ортиқча шохларни бутаб ташлаш керак. Шунда келаси йили унинг меваси кўпаяди. Бу тажриба қилиб кўрилган.

ОЛМА ДАРАХТИНИ ЭКИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Олма ниҳоли ҳам баҳорда, ҳам тирмоҳда ўтказилади. Олмага боп жой ҳавосида қуруқ шамол бўлмайдиган жойдир. Аммо шамоли кўп бўлади.

Агар анзур пиёзини олма дарахтининг томири остига қўйиб экилса қурт тушишидан омон бўлади.

Агар чўчқанинг гўнгини бир идишга солиб, идишни одам сийдиги билан тўлдириб, бир кеча-кундуз қолдирилса, сўнг олма дарахтининг томирига қуйилса дарахтда мавжуд бўлган қуртларнинг барчаси йўқолади.

Агар олма дарахтининг томирини тупроқдан очиб, ўша томирларни шароб қўйқаси билан бўялса мазкур дарахтнинг олмаси ширин бўлади.

Эшакнинг ҳали қуримаган гўнгини сув билан аралаштириб, ундан бир кўзасини олма дарахтининг томирига қуйилса ва етти кун шу усулда амал қилинса дарахтда мавжуд бўлган иллатларни бартараф қилади.

Агар олма дарахтининг томири ва шохларини мол ўти билан бўялса, қуртлардан омон бўлади.

Агар олма дарахтининг томири тагига ҳар йили тўрт бор бир қарич чуқурликда нам ўтадиган даражада инсон сийдиги қуйилса олма ёки шафтоли меваси қизил бўлади.

Агар бу икки дарахтнинг жануб томонидаги ерга яқин шохларини томирига боғлаб қўйилса ва тагига офтоб таъсир қиладиган қилиб бир кўза сув қўйиб қўйилса уларнинг олма ва шафтолиси қизил бўлади.

АНЖИР ДАРАХТИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Анжир икки вақтда — баҳор ва кузда экилади. Баъзи деҳқон аҳлининг айтишича, кузда экилгани яхшироқдир, меваси сероб бўлади.

Анжир камсоя ерга экилиши лозим, токи қуёш нури унга яхши таъсир этсин. Анжирни сув бўйларида ва намли ерларга экмаслик лозимки, бундай ер унга зиён қилади.

Анжир ниҳолини экишдан аввал уч кун тузли сувга солиб қўйилади, шундан сўнг экилади. Агар унинг томирига иккита ёки учта товуқ тухумидан қўйиб қўйилса, ҳосили яхши бўлади. Агар унинг ниҳолини сарнигун қилиб экилса, бўйи ўсиб кетмайди ва меваси кўп бўлади

Қўшимча:

Бухоро мамлакатада анжир ниҳолини экиш вақти мезон кунларининг охиридан то ақраб ойи охиригачадир.

Анжир ниҳолини экиш учун мўлжалланган ерни аввало таноб билан ўлчаб, ниҳол экиладиган ерни аниқлаб, икки ниҳол ораси саккиз қадамдан кам бўлмайдиган қилиб чуқур кавланади. Шундай қилиб ҳар бир таноб ерда тўқсонга яқин ниҳол экилган бўлиши лозим. Ниҳолларнинг боши жануб томонга қараб туриши керак.

Унинг тўрт томонидан узум, анор, олхўри ва беҳи каби томири кам бўлган дарахтлардан ўзга дарахтлар экилмаслиги лозим. Ҳар бир чуқурда эса тўрттадан то олтигача ниҳол бўлади. Ниҳол ётқизиб экилади ва чуқур тупроқ тибилан кўмилиб, дарҳол сув берилади. Ер қотгандан сўнг қамиш ёки бешқа хашаклар билан эҳтиёт қилиб ўраб, намли тупроқ

билан кўмилади. Совуқ янги ниҳолга, айниқса анжирга қаттиқ зарар қилади. Баҳор ойларида ниҳол тирмоқда экилади. Чунки ер турли ўтлардан тозаланган ва бел еган бўлади. Уч йилгача анжир ниҳоли хишова қилинмайди. Учинчи йилнинг тирмоқдагина хишова қилинади. Шунда ҳам дарахтнинг тўғри туриши учун унинг аҳволига қараб қилинади. Шундан сўнг уни бўйи уч газга етмагунча ҳар тирмоқда хишова қилиб турилаверади. Кейин эса шохлари ўз ҳолига қўйилади.

Ҳар тирмоқда шохлари орасига шамол ва қуёш таъсир қилиши учун шохлари орасидан баъзи шохлари бошқа қуриган шохлари билан бирга кесиб ташланади. Шунда унинг меваси тахир ва рангсиз бўлмайди.

Билмоқ лозимки, анжир дарахтининг танаси қанчалик узун бўлса, кўмилаётган пайтда унинг синиб қолиш эҳтимоли шунча кам бўлади ва ҳар бир анжир дарахтининг танаси ўнтадан кам бўлмаслиги ёки ўн бешта танадан ортиқ бўлмаслиги лозим. Агар улардан бири синиб қолса ёки совуқдан зиён тортса бошқалари саломат бўлади ва мева қилаверади.

Агар анжирни уруғидан кўпайтирмақчи бўлсалар, анжирни икки кеча-кундуз тоза сувга солиб қўйилади. Сўнг унинг уруғи ажратиб олинади. Сўнг мол гўнги билан аралаштирилади. Ип ичига олиб, ерни ипининг катталиги миқдоридан кавланади. Чунончи унинг чуқурлиги бир қарич бўлиши мумкин. Ипни чуқурга солиб, тупроқ билан кўмилади. Ўша лаҳзадаёқ сув берилади.

Анжир уруғидан кўклаб чиққач, баландлиги бир зирё бўлгандан кейин бошқа жойга кўчирилади. Уч зирё бўлгандан кейин эса у анжирзорга экилади.

Агар ҳар хил навли ёки ранги турлича бўлган анжирлардан иккита ёки учта шох олиб, лух билан бир-бирига боғланса ва ҳаммасини битта чуқурга экилса, чуқур эса тупроқ билан кўмилиб, сўнг сув берилса, амал олгач шохларини ҳам бир-бирига маҳкам боғлаб қўйилса, сўнг шундоқ қолдирилса, кейинроқ унинг устки қисмини кесиб (агар исталса шундоқ ҳам қолдириш мумкин), бошқа жойга экилса, дарахт ҳосилга киргач меваси уч хил рангда бўлади.

Агар анжирнинг ер остида бўлган томирига қисқароқ бирор нарса ёзиб қўйилса мева қилгач, ўша ёзув мевасида пайдо бўлади.

Агар анзур пиёзини анжир дарахтининг томирига яқинроқ

жойга экилса анжирга қурт тушмайди ва ширадан омон бўлади.

Агар анжир дарахтининг томирида ёки мевасида қурт пайдо бўлса, пастки қисмидаги томирлари очилгунча кавланиб, ўша жой кул билан тўлдирилса, қуртларнинг ҳаммаси ўлиб битади.

Агар анжир дарахтининг томирлари шотут билан бўялса, мазкур дарахтнинг меваси тўкилмай туради.

Агар кабутар гўнгини, мурчни ва кунжут ёғини бир-бирига қўшиб, меваси пишмай, хомлигича қолаверадиган анжир дарахтини у билан бўялса барча анжири пишади ва тўкилмай туради.

Агар тузни майдалаб туйиб, анжир томирини тупроқдан очиб, ўша тузни томирларга солинса шу дарахтнинг анжири тез пишади.

Қўшимча:

Бухорода анжирларни очиш вақти ҳамал ойи ҳисобланади. Ҳаво совуқ бўлмаган ва изғирин совуқ кутилмаган пайтда ҳамалнинг ўн бешинчи кун анжирлар очилади. Хашаклари эҳтиёт чораси сифатида икки-уч кун устида қолдирилади. Бу билан хашак қуриydi, ўзи эса қиров ва совуқдан омон бўлади. Иссиқ ердан чиққан дарахт пиндиқларига ҳам совуқ таъсир этмайди.

Шундан сўнг хашаклар олинади. Агар қамиш бўлса, бирор ерга эҳтиёт қилиб қўйилади. Чунки келаси йили яна ўзига керак бўлади. Сўнг анжирзорнинг осларини текислаб, тупроқларини ўзига ётқизиb, сув тезда унинг ҳамма томонини босадиган қилинади. Унинг эски тирговичларини дарахт остига тиргаб, шундан сўнг сув берилади. Унинг шоҳларида барг кўриниб, ерлари қотгунча шундоқ қолдирилади. Сўнг тиргович учун ҳут ойининг аввалида қирқилган тол ва бошқа дарахтларнинг ходаларидан лозим бўладиган даражада келтириб, эски тирговичлари билан биргаликда ҳар бир тиргович тикланади.

Тиргович қўювчи ва бу ишда маҳорати бўлган киши узун айрили ходалар билан аввал дарахтнинг узун шохини уч билан кўтариб, дарахтнинг танасига мувофиқ узунликда бўлган тирговичларни қўяди. Шундан сўнг ўртача тана ва дарахтнинг пастки шохларига мувофиқ тирговичлар қўйилади.

Дарахтнинг пастки шохларига калта, аммо кучли тирговичлар қўйилиши лозим. Токи анжир терилаётган вақтда унга бемалол оёқ қўя олсин. Тирговичини эса шундай қўйиш лозимки, анжирнинг барча шохлари бир-биридан ажралиб,

ёпишмай турсин ва шамол ҳамда қуёш иссиғи унга яхши таъсир қила олсин. Шунда унинг мевалари ширин ва рангдор бўлади. Мана шунга аҳамият бериш лозим.

Мазкур вақтда қиш совуғи урган ёки ётқизилаётганда синган танани бошқа таналарга зиён етказмайдиган ҳолда ўткир болта билан эҳтиётлик билан кесиб ташланади. Бу дарахтларга тиргович қўйишни тугатгандан кейин энди бошқаларига ўтилади ва шу тартибда охирига етказилади.

Шундай қилиб, қуриган, синган таналарни ва бекорчи эски тирговичларни анжирзордан чиқариб ташланади. Шундан сўнг савр оғи аввалига қадар икки марта сув берилади.

Агар бу жойнинг ерида гиёҳ кўп бўлса бу гиёҳлар ўлиб битиши учун ерни кетмон билан ағдарилади. Агар гиёҳи бўлмай, сув мавжуд бўлса савр оғида яна бир бор сув берилади. Бу жуда керакли сув бўлиб, анжир дарахтининг меваси кўп бўлишида кучли таъсири бор. Шу сувдан кейин ер қуриши биланоқ кетмон билан ағдарилади ва ери юмшатилади.

Агар гиёҳ кўп ўсиб чиқса уларни юлиб, йиқилган тирговичларни жой-жойига қўйиб, дарахт танасидан ўсиб чиққан ёки таг қисмидан чиққан шохчаларнинг ҳаммаси ўткир ара билан кесилиб тартибга солинади.

Саратонда ёз сувидан икки марта ичирилади. Ер қуригандан кейин ер яна бир марта кетмон билан ағдарилади. Яна бир бор таг қисмидан ўсиб чиққан шохлари қирқилади. Уларнинг бир қатори қирқмай қолдирилса анжир ҳосилини йиғиш пайтида саватлар устига ёпқич қилинади.

Асад оғи охирининг яримларида анжир пишиб етилгандан кейин бир ёки икки марта териб олинади. Сўнг яна сув берилади. Шундан кейин ҳосил вақтида ҳар ҳафтада бир бор анжирларга сув бериб туриш керак. Шунда унинг анжири ширин бўлади ва тез етилади. Шунинг учун ҳам анжир ҳақида: "Оёғи сувда-ю боши офтобда" дейдилар.

Сув сероб бўлмаган ерларда анжир ва анор яхши бўлмайди, ҳаракатлар бекор ва зое кетади, меваси ҳам яхши бўлмайди.

Бундан ортиқча миқдорда сув бериб бўлмайди. Акс ҳолда дарахт заифлашади ва томири чирий бошлайди.

Анжир терилаётган вақтда унинг шохларига зиён етмаслиги учун сепоя қўйиб терилади. Анжир — ўсувчи дарахтлардан ҳисобланади.

Анжир ва анорларни кўмиш вақтининг аввали мезон

ойининг охирги яримларидир. Агар ҳаво сез ва совуқ хавфи бўлмаса ақраб ойи аввалидан то ўн бешинчисигача анжирларни кўмиш мумкин. Мана шу кунлардан кечиктирмаслик керакки, анжир дарахти олти даражагача совуққа чидай олади. Бундан ортқича совуқ унинг шохларини музлатади.

Дарахтлар аввало назардан ўтказилади, бекорчи ва қуриган шохлари буталади. Шундан сўнг унинг ерлари сув билан тўлдирилади. Икки кеча-кундуз ўтгандан кейин анжир қамиш ёки жуvari пояси билан бостирилади. Агар анжирзор соҳибида мавжуд бўлса, анжир учун қамишдан кўра жуvari пояси яхшироқдир.

Аввало анжир танасининг барчаси устма-уст қилиб ётқизилади ва ҳаммасининг боши ерга тегиб турадиган қилиб, яхшилаб жойлаштирилади. Ҳар икки томонидан икки туп қамиш қўйиб, қамиш устига бел билан нам тупроқ солинади. Шундай қилганда дарахт қимирламай туради. Ва бу ишни "миёнабаст" ("белини боғлаш") дейдилар. Шундан сўнг дарахтнинг усти хашак билан ёпилиб, хашак дарахтдан тушиб кетмаслиги учун бел билан лой бостирилади. Ва бу ишни "лоймони" ("лой қўйиш") деб атайдилар.

Шундан кейин тўрт киши тўртта белда икки томондан туриб, дарахтни тупроқ билан кўмадилар. Хашак кўринмай қолгунча тупроқ билан кўмилади. Бунда тупроқ дарахт танасига ёпишмай балки хашак устида бўлишига эътибор бериш керак. Хашак ёпилмаган дарахтга қиш совуғи жуда зарарлидир. Шундай кўмилган тана баҳорда тупроқ остидан куруқ чиқади.

Ва бу уч иш бир-бировидан кейин навбатма-навбат қўлдан чиқарилади. Агар мумкин бўлса, баъзи йили қавс ойида деҳқончилик ишлари камайган пайтда анжирзор ерларини бел билан ағдарилади. Бу ернинг нафас олишини яхшилайти, ҳаво яхши таъсир этади, анжир остидаги тупроққа осойиш беради. Бу эса жуда фойдалидир. Агар ҳар йили шундай қилинса яна ҳам яхшидир.

Гоҳо қиш яқинлашган пайтда бел билан кўмилган дарахтнинг тешик ёки ёриқлари совуқ зарар қилмаслиги учун бекитилади.

Дарахтларга порий ва нурий солинадиган ҳут ойининг охирги ярмида ҳар бир дарахт танасининг таг томонидан икки ёнига икки кашша ёки учта катта кашшада тупроққа аралаштирилган нурий тўкилади. Анжирлар очиладиган кунни

бир киши кетмон билан уни дарахт атрофига сепеди. Сўнг анжир очилади. Анжир устидаги тупроқ сепилган нуруни кўмиб қолади, унинг кучини бехуда кетказмайди... Анжир учун нурунинг танҳо ўзини солиш яхши эмас, уни албатта тупроққа аралаштириш керак.

АНОР ДАРАХТИНИ ЎТҚАЗИШ ВА УНГА ТААЛЛУҚЛИ БЎЛГАН НАРСАЛАР ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Анор ўтқазиш учун энг яхши ер шундай ерки, бундай ер қуруқ ва нами кам бўлади.

Айтишларича, анор дарахти билан ток дарахти ўртасида муҳаббат бўлиб, бу икки дарахт бир-бирига яқин экилса ҳосили сероб бўлади.

Анор дарахти заиф бўлади ва қишда совуқ тез таъсир қилади. Шунинг учун совуқдан омон қолдириш мақсадида ошқовоқнинг барглари ва қуриган шохлари билан беркитиш лозим.

Агар ҳаммом кулини сув билан аралаштириб, бир неча кун унинг томирига оз-оздан қуйиб турилса ўша анорнинг доналари рангдор бўлади.

Анор меваси пишганда ошқовоқ барглари ва шохларини анор дарахтининг устига илиб қўйилса, қушлар бу дарахтга яқин келмайди.

Анорни экаётган пайтда чуқури атрофига тош териб қўйилса ёки томири олдига анзур пиёзи экилса ёхуд шохлари чуқур ичига тушиб турадиган қилиниб, бошини пастга қилиб экилса, унинг анорлари ёрилмайди.

Агар экилаётган анор ниҳолини бир газ миқдорида ёриб, ичидаги мағизини олиб, яна уни бир-бирига ёпиштириб, лух билан боғлаб, тоза лой ва янги гўнг билан суваб, ёрилган жойи ер юзасига уч бармоқ чиқиб турадиган қилиб экилса ва кўклагандан кейин ёриқ устидаги қисми кесиб ташланиб, сув бериб парвариш қилинса мева қилгач анорнинг донининг уруғи бўлмайди.

Агар аччиқ анорнинг тагини очиб, унинг томирларига чўчқанинг гўнги солинса ва одам сийдиги қуйилса унинг анори ширин бўлади.

Қўшимча:

Анор ниҳолини тўрт хил усул билан ҳосил қилиш мумкин. Биринчи — донидан, аммо катта бўлиши узоққа чўзилади.

Иккинчи — унинг кесилган шохларидан экилади ва парвариш қилинади. Аммо бу ҳам секин ўсади, жуда кам кўкаради.

Учинчи — дарахт тагидан ўсиб чиққан ортиқча шохларидан олиб экилади. Буниси тез ўсувчи бўлса-да, лекин кам ҳосилдир.

Тўртинчи — унинг танасидан бирини эгиб кўмилади ва буни "ЗОУНУ" — "тиза" дейдилар. Бу усул барча усулдан яхшироқ, маҳсулдорроқ ва тез амал оладиганроқдир.

Баҳор пайтида анорлар очилиб, ерлари текисланаётган вақтда мева қиладиган, ярим синиқ танасини танлаб олиб, дарахти остига ёки ёнига яқин жойга кўмилади. Икки йилгача шу жойда қолдирилади. Учинчи йилнинг тирмоқида унинг ўзаги дарахт тўнгагидан кесиб олинади ва у жойдан кавлаб чиқарилиб, исталган бошқа ерга экилади.

Анорзорнинг ҳар бир таноб ерида юзтадан ортиқ анор дарахти бўлмаслиги ва икки дарахт ораси эса олти ярим-етти қадамдан кам бўлмаслиги керак. Анорзор атрофида ҳеч қандай сояли мевали дарахтлар бўлмаслиги лозим. Анор дарахти ўнта танадан кам ва ўн бештадан ортиқ бўлмаслиги лозимки, анор дарахти тез синувчи, нозик ва секин ўсувчи бўлиб, экилаётган пайтда унинг кўпи синади ва ишдан чиқади. Шунинг учун ҳар йили синган ва ишдан чиққан тана ўрнига унинг томиридан янги тана ўстириб чиқаришни муҳим иш деб ҳисоблаб, анорзорнинг обод ва равнақ топишига ҳалал етказмаслик лозим.

Агар анор дарахти ортиқча баланд бўлса, кам ҳосил бўлади. Агар калта бўлса, йўғонлашиб қўполлашгач, эгилаётган пайтда синади. Шунинг учун калта ҳам, узун ҳам бўлмаслиги лозим. Дарахт узунлигининг чегараси уч газдан кам бўлмаслиги керак.

Бухоро мамлакатида уч хил анор мавжуд. Биринчиси — аччиқ, иккинчиси майхуш, учинчиси — ширин.

Аччиқ (анор) уч хил навга эга. (Биринчиси) "Қайиний асл ва аъло" ("Асл ва аъло қайин") бўлиб, катта-катта, қизил, ялтироқ ҳамда доналари сувли ва йирик бўлади. Тергандан кейин териси тезда юмшайди.

Иккичиси — "Қайиний паст" ("Паст қайин") бўлиб, юқоридагига нисбатан кичикроқ, териси оқишроқ, доналари майдароқ, ўзи эса нордон ва кам сувроқ бўлади.

Учинчиси — "Қизилбоший" ("Қизилбошли") бўлиб, унча катта бўлмайди. Териси қизилдир. Йўғон ва узун тожли бўлади. Унинг бошқалардан устунлик томони кам.

Майхуш анор ҳам уч хил навга эга.

Биринчиси энг аълоси, яъни "Қубодиёнийи асл" ("Асл Қубодиён") бўлиб, анорзорларимизнинг бошидаги тожидир. Унинг доналари йирик, сувли, ширинга мойил бўлади. Нафис териси қизил, кўк ва оққа мойилдир.

Иккинчиси кўк терилиги бўлиб, бу ҳам хосиятда "Қубодиёнийи асл"га ўхшайди. Бироқ унинг териси қалин, қаттиқ бўлиб, барча турдаги анорлардан кечроқ бужмаяди ва баҳоргача сақланиб туради.

Учинчиси — "Нори сурх" ("Қизил анор") бўлиб, у "Қубодиёний" ва "Қайинийи аъло"га ўхшаб унчалик катта бўлмайди. Бироқ ранги чиройли, таъми ҳам жуда ширин ва тез ҳазм бўлади. Яхши пишса, доналари йирик ва сувли, қизилдан қорага мойилроқ, кўп ёрилмайди ва узоқ сақланиб туради.

Ширин анор ҳам икки навга эга.

"Бузруги сурхина" ("Катта қизғиши") унинг аълоси бўлиб, асл қайин анорга ўхшайди. Териси қизил, доналари ҳам қизил, сувли ҳамда йирик бўлади.

Иккинчиси эса унга нисбатан кичик, сувсиз, териси оққа мойил бўлиб, бу ҳам унчалик қадрли эмас.

Анорларни очиш вақти анжир бобида айтилгандек қилиб, порий солингандан кейин, агар ҳаво яхши бўлса, ҳамал ойининг аввалидан то ўнинчисигачадир.

Унинг хашакларини олгандан кейин ерни текислаш ва тезда сув бериш керак. Ери оёқ кўтарадиган бўлиб, қуриган вақтда унга айрилар қўйилади. Синган ёки озгина илашиб қолган таналар ўткир болта ёки теша билан кесилади ёки қолдирилади. Чунки анор дарахтининг танаси қаттиқ синган бўлишига қарамай ва озгина илашиб турганига қарамай, ҳосил қилаверади.

Айрилар қўйилгандан кейин яна сув берилади. Сўнг шундоқ қолдирилади. Савр ойида уларга сув беришнинг ҳожати йўқ. Савр кунларида унинг танасидан ўсиб чиққан хом шохларини қўл билан юлиб, тозаланади. Мазкур ойнинг охирида ҳаво исий бошлаган пайтда биринчи бор унинг ери кетмон билан ағдарилади. Йиқилган айрилар яна ўз жойларига қўйилади.

Дарахт тўнгагидан ўсиб чиққан эркак шохлар ўткир арра билан кесиб ташланади. Тўнгагида, томир ва танасида ортиқча ҳеч бир шох қолмаслиги керак. Агар дарахт кам тана бўлса, тунроқ остидан у ёки бу ёнидан ўсиб чиққан шохларидан бирортасини танлаб олиб, дарахт бўлиб ўсиши учун

қолдирилади. Агар мумкин бўлса жавзо ойининг биринчи яримларида унга сув берилади. Бу сув унинг учун ниҳоятда фойдали ва барака берувчидир. Агар сув мавжуд бўлмаса, шундоқ қолдирилади ва саратон ойи аввалининг яримларида икки мартаба тўйдириб суғорилади.

Ер оёқ кўтарадиган бўлиши биланоқ иккинчи мартаба барча гиёҳлар батамом қурийдиган қилиб диққат билан ағдарилади. Томир ва танадан ўсиб чиққанлари яна қирқилади. Дарахт бўлиши учун қолдирилган новда кўтаришига қараб буталади ва тўғрилаб қўйилади.

Асад ойининг охирларида ери кетмон билан ағдарилади ва икки-уч кун шу ҳолатда қолдирилади. Йиқилган тирговичлар қайтадан жойига қўйилади. Шундан сўнг бир бор сув берилади. Бир ҳафтадан сўнг яна бир бор сув берилади. Ер қуриб, оёқ кўтарадиган бўлгач, агар имкони бўлса, тўртинчи марта кетмон билан ағдариб, юмшатилади. Агар гиёҳлар ўсиб чиққан бўлса юлиб ташланади. Сўнг ер қуриганча ва бекорчи гиёҳлар ўлгунча бирор ҳафта қолдирилади ва сунбула охиригача турилади. Шундан кейин то мезон ойининг аввалги кунларигача ҳар ҳафтада бир бор сув бериш лозим бўлади. Агар ер қуруқ бўлса мезон ойининг аввалги кунлари охиригача сув берилади. Шундан кейин сув лозим бўлмайди. Балки у зарар бўлиб, пишган анорларни ёриб юборади.

Билмоқ лозимки, асад ойининг ярми ўтгандан кейин энди унинг тирговичларига қўл уриш ҳожат эмас, фақат йиқилиб тушган тирговичларни яна жойига ўрнатиб қўйилса кифоя. Шундай қилинса анорлар пишиб, дарахт юки оғирлашганда унинг таналари синмайди.

Агар пишган анор шохлар тагида ва барглар орасида бўлса шабнамдан сақланади, кўп ёрилмайди ва ортиқча нобуд бўлмайди.

"Қубодиёний" анорини мезоннинг аввалидан то бешинчисигача терилса ортиқча ёрилмайди. Қолганларини эса мезондан бир ҳафта ўтгач, агар анорзордаги анорларнинг кўпи қизил анор бўлса, мезоннинг ўн биринчи кунигача қолдирилса, яхшироқ ва хушрангроқ бўлади. Доналари эса қизилдан қорага мойилроқ бўлиб қолади. Теришни бу муддатдан узоққа чўзмастик керакки, акс ҳолда маҳсули бебарака ва нобуд бўлади.

Уни жинси-жинси билан саватга терилгандан кейин сақланадиган хонадан палосни олиб ташлаб, баъзи жойида ери кўриниб турадиган даражада қамиш тўшалади. Эзилган ва чириган анорларни орадан териб ташлаб, устма-уст тўрт қатор қилиб терилади. Катта анорлар албатта энг тепага терилади. Чунки у нозик ва сувли бўлиб, юкдан зиён тортмаслиги керак ва ҳар бир хонани бир хил навдаги анорлар билан тўлдирилади. Масалан, қубодиёнийни шундай хонада сақлаш керакки, у қиш ичида бутунлай ишлатилиб кетади. Шунингдек қизил анорни бошқа хонада, қизилбоший ва қайинийни ҳам алоҳида хонада, ширин анор учун ҳам айрим хона зарур. Бу тартиб учун ҳам қулай. Қубодиёнийдан бошқа анорлар сотилиб битгач, ҳар ойда қубодиёний хонасини ўзгартириб, сасиган ва ишдан чиққанларини сотиб тугатилгунча орасидан териб олинади.

Анор териб олингандан кейин ҳар йили унинг дарахти буталади. Шохлари орасидаги қуриб қолганлари ёки эркаги деб аталадиган йўғон навдалари кичкина ўткир арра билан кесиб ташланади. Сўнг қамиш бостириб кўмилади. Бошқа ишлари эса анжир бобида айтилгандек охирига етказилади.

Анорзор дарахтлари учун ҳар турли порийларнинг (барчаси) яхши. Аммо от ва анор кулининг порийси уни хушранг қилади. Агар от порийсини, кул, најосат, суяк, жун, майда чармларни тупроққа қўшиб аралаштириб анорга солинса серҳосил ва хушранг бўлади. Агар анорзор соҳибининг порийси кўп бўлса, уни соф ҳолда анорга берса ҳам хавфи йўқ.

Анор дарахти ўн даражагача совуққа чидайди. Ундан ошса музлайди. Айтишларича, анор дарахти узоқ умр кўрувчи дарахтлардан бўлиб, уч юз йилгача яшар экан.

БОДОМ ДАРАХТИНИ ЭКИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уни куз бошланишидан то қиш чилласининг аввалигача экиш мумкин. Бодом экиш учун энг яхши жой иссиқ жойдир. Баъзи боғбонлар бодомнинг томиридан ўсиб чиққанини экадилар. Баъзилар эса бодом шохини пўсти осилиб турадиган қилиб синдириб, сўнг экадилар. Баъзилар унинг энг узун

шохини экадилар. Баъзилар "нафис бодомни" ("бодоми нафисни") қўйидаги тартибда экадилар: ҳайвонот гўнгини сувли идишга солиб, сувга бироз асал солинади. Сўнг бодомни уч кеча-кундуз шу сувга солиб қўйилади, кейин экилади. Экишда ингичка томони тепага қилинади.

Агар бодом чақилса, мағзи ташқарига чиқарилиб, игна билан унга хоҳлаган нарсанинг расми солинса ёки ёзилса, сўнг пўчоғининг ичига қайтариб солинса, лух билан боғланса, озгина гўнгини тупроққа аралаштириб унга суркалса, чуқур кавлаб, ўша бодомни чуқурга экилса, бодом дарахт бўлиб, мева қилгач, бодомининг ҳар бир мағзида ўша ёзув пайдо бўлади.

Агар бодом танасининг ердаги қисмининг майда томирлари очилгунча кавланса, сўнг чўчқа гўнгини майдалаб туйиб, ўша жойга сепилса ва тупроқ билан қўшилса, ҳар йилда бир бор шу ишни амалга оширса мазкур бодом меваси ширин бўлади.

ЁНҒОҚ НИҲОЛИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ёнғоқ ниҳолини ҳам бодом экиш мумкин бўлган вақтда экиш мумкин... Агар ёнғоқ экмоччи бўлсалар уни беш кеча-кундуз эски шаробга солиб ёки балоғатга етмаган гўдакнинг сийдигига солиб, шундан сўнг эксалар ҳосилга киргач, шу ёнғоқнинг пўсти юпқа бўлади. Аммо экаётганда ёнғоқ боши тепага бўлишига эътибор бериш лозим.

Агар ёнғоқ ниҳоли кавлаб олинса, бошқа ерга ўтқазилса, бир йилдан кейин у жойдан яна бошқа жойга кўчирилса, уч марта шундай қилинса бу дарахт ҳосилга тез киради.

Агар унинг танасини ингичка темир ёки пўлат билан иккинчи томонидан тешиб чиқадиган қилиб тешилса ва шундоқ қолдирилса шу ёнғоқнинг пўсти юпқа ва мағзи оқ бўлади.

Агар товуқ жўжасининг патидан бир неча патни қизил латтага боғласалар ёки қизил наमतга ўрасалар, парига қўшиб ёнғоқ дарахтига ёнғоқ пишишдан аввал осиб қўйсалар, бу дарахтнинг ҳеч бир ёнғоғи тўкилмайди.

Ёнғоқ дарахтининг майда томирларининг ораси кул билан тўлдирилса ва шохларига ҳам кул сепилса бу дарахтнинг ёнғоғи қуртлардан ва тўкилишдан омон бўлади...

ПИСТА ЭКИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

"Оғзи" очиқ бўладиган катта пистани озгина титилган жунга ўраб, ёриқ томонини тепага қилиб, сув бериб, мева қилгунча парвариш қилинади.

Айтишларича, писта билан бодом бир-бирининг дўстидирлар. Бу иккиси бир-бирига яқин экилса ҳосили кўп бўлади.

ШАФТОЛИ ДАРАХТИНИ ЭКИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Шафтолини нам ерга ёки сув бериш мумкин бўлган жойга экиш керак. Қанча кўп сув ичса шунча кўп катта ва яхшироқ бўлади. Уни баҳорнинг аввалида экилади. Айтишларича, шафтоли дарахтининг тагига қизил гул экилса шафтоли ранги қизил бўлади.

Шафтоли дарахти кўп мева қилса ортиқча меваларни ғўралик пайтида узиб ташлаш керак. Қолган шафтолилар бағоят катта бўлади.

НОК НИҲОЛИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Нок ниҳолининг ерга яқин қисми ёрилади, танасини тирналмайдиган қилиб ичидаги мағзи олиб ташланади. Сўнг у ёриқ бир-бирига ёпиштирилади ва лух билан боғланади. Сигирнинг янги гўнги ва тоза лой билан сувалади, сўнг экилади ва ери қуригунча қолдирилади. Барг чиқаргунча унинг остида нам бўлиши зарур. Шундай усулда экилган ҳар бир нок дарахтининг ноки нозик бўлади, бошқа нокларнинг ичида бўладиган қаттиқлик бу нокда бўлмайди.

ФАБИРО. ЯЪНИ ЖИЙДА ЭКИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Экмоқчи бўлинган жийда шохини қўл билан шундай синдириладикки, дарахт пўстлогидан бир қисми шохнинг учига осилиб қолиши лозим. Шунга амал қилсалар ҳеч қачон хато қилмайдилар.

ХУРМО ЭКИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Хурмо дарахтини экиш учун энг яхши ер шўр ердир. Ер икки газ миқдорида кавланади, тупроқ ва гўнг билан тўлдирилади ва чуқурга бирозгина туз солинади. Хурмо данагини икки кеча-кундуз сувга солиб қўйилгандан кейин, узунроқ данакларини иккига бўлиб, ҳар икки бўлак тупроқ остига кўмилади. Бунда йўгон томони машриқ тарафга, нозик томони эса мағриб тарафга қараган бўлади. Кўклагунча ҳар куни унга сув бериб турилади. Икки йилдан кейин хоҳланса жойида қолдирилади ёки бошқа жойга кўчирилади.

Хурмонинг туз билан қаттиқ "улфат"лиги бор. Йилда бир бор унинг ердаги қисмини тупроқдан тозалаб, унга бироз туз солинади. Агар туз ўрнига эски шароб қуйқаси солинса унинг хурмоси хуштаъм бўлади.

Айтишларича, баъзи навли хурмоларнинг бошқа баъзилари билан "улфат"лиги бўлиб, бир-бирига яқин экилса ҳосили кўп бўлади. Хурмо агар эркак бўлса ва мева қилмаса мода хурмо дарахтининг гулидан унга тегизилса мева қилади.

НОРИНЖ ДАРАХТИНИ ЭКИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уни кузда экилади. Баҳорнинг аввалигача ҳам экиш мумкин. Унга иссиқ жой лозим. Унга жануб шамоли эсса фойда, шимол шамоли эса зарардир. Шунинг учун уни деворларнинг панасига экилади. Қишда унинг дарахтини ошқовоқ барглари билан совуқ таъсир қилмаслиги учун бекитилади. Агар норинж дарахтини оҳак билан ўралса, унинг барглари қишда ҳам сўлимай янги тураверади.

БЕҲИ ЭКИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уни тирмоқ ойида намли бўлмаган ерга экилади. Беҳи қуруқ ерни хоҳлайди. Аммо ўта қуруқ бўлмаслиги лозим. Бошқа дарахтлар қатори унга ҳам баҳор ва ёзда сув бериш лозим.

Беҳи икки хил бўлади: нордон ва ширин. Ҳар иккиси ҳам яхшидир. Беҳи ҳам уруғдан, ҳам шохидан кўпаяди. Кўпчилик унинг томиридан кўклар чиққанини экади.

Агар беҳини қўл билан дарахтидан териб олинса ва юзидаги туки билан қолдирилса узоқ сақланиб туради.

Агар унинг мевасини қурт еб қўяётган бўлса, баҳор пайти

гуллари очилган вақтда ҳафтада икки бор гулларига таъсир қиладиган қилиб, майин кулдан сепилса қўртдан омон бўлади. Унинг ҳосилини йиғиб олгандан кейин томир ва танасидан кўклаб чиққанларини қирқиб юборилади.

САККИЗИНЧИ БОБ

МЕВАЛИ ДАРАХТЛАРНИ БИР-БИРИГА ПАЙВАНД ҚИЛИШ ҲАҚИДА

Олма дарахтининг шохини олхўри дарахтига пайванд қилинса унинг олмаси қизил бўлади. Аммо ёнғоқни бошқа дарахтларга пайванд қилиб бўлмайди. Шафтоли олхўрига, нок ва олмани ҳар учовига пайванд қилиш мумкин. Ўрикни нок, беҳи ва олмага пайванд қилса бўлади. Ўрикни бодомга, шунингдек бодомни ўрикка пайванд қилиш мумкин.

Барча дарахтларнинг беҳига "улфат"лиги бор, барчасини беҳига улаш мумкин. Норинжни олмага пайванд қилиш мумкин. Агар норинжни шотутга пайванд қилинса, ранги кип-қизил бўлади. Баъзиларнинг айтишича, анор ва норинжнинг бир-бирига "улфат"лиги бор. Зайтун дарахтининг ток билан "улфат"лиги бор. Пистани ҳаббат ул-хазро дарахтига пайванд қилиш мумкин ва аксинча.

ТОКНИ ПАЙВАНДЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Токнинг бошқа шохларига нисбатан қаттиқроқ бўлган шохи пайванд қилинади. Шундан сўнг шамолдан омон бўлиши учун лой билан суваб қўйилади. Пайванд қилинган шох шамол синдирмаслиги учун ёрилган шохга маҳкам боғлаб қўйилади.

Баъзилар ток томирини ярим газ миқдориди очадилар, мазкур томирни тешадилар ва пайванд қилинаётган шохни унга суқадилар. Бу икки усулдан аввалгиси яхшироқдир.

Пайванд қилинаётган шох агар дарахт тепасида бўлса бир газдан кам бўлмаслиги, агар дарахтнинг танасида бўлса икки газдан кам бўлмаслиги керак.

Бир ёшли шох пайвандни яхши тутади.

Ток пайвандлашда шу нарсага эътибор бериш лозимки, пайванд учун кесилган шох ўша ондаёқ пайванд қилинмайди. Бир озгина гўнгни тоза лой билан қўшиб, унинг танасига чапланади ва бир идишга солинади. Идишга намли тупроқ солиниб, бир ҳафта ёки ўн кун шу тариқа қолдирилади.

Шундан сўнг пайванд қилинади. Агар дарҳол пайванд қилинса тез қуриб қолади.

Ток устида бўлган пайванд пастки қисмида бўлган пайванддан кўра тезроқ ҳосилга киради.

Пайванд қилинаётган шохнинг йўғонлиги бош бармоқ йўғонлиги миқдорида бўлади. Пайванд қилинадиган шохнинг атрофидан ўсиб чиққан шохчалари ўткир аррача билан кесиб ташланади. Пайванд қилинадиган шохнинг тешикка суқиладиган томони уч бармоқ кенглигида худди қаламга ўхшатиб мағзи кўрингунча тарашланади. Пайванддан сўнг бир озгина тупроқни лой қилиб қориб, унинг атрофига ҳеч қандай ёриқ қолмайдиган қилиб суркалади. Шундан сўнг уни ип ёки лух билан боғлаб қўйилади. Кейин тоза лойни мол тезаги билан қўшиб, пайванд қилинган жойга чапланади. Пайванд тутгунча ҳар куни қуёш ботишидан олдин сув сепиб турилади.

Кўклаб, тўрт бармоқ узунликка етгач, шамолда синиб кетмаслиги учун ип билан боғлаб қўйилади. Мустаҳкамланиб олган вақтда ечиб қўйилади.

Пайванд қилиш учун кесилган шох ой маҳоқда турган вақтда кесилган бўлиши лозим.

Баъзилар ёнма-ён ўсган ток ва олмани қуйидагича пайванд қиладилар: олманинг пастки қисми парма билан тешилади, сўнг токнинг олмага яқин шохи ўша тешикдан нариги томонга ўтадиган қилиб суқилади. Ток тешикни тўлдириб, ёпишиб турадиган даражада бўлгач, шундоқ қолдирилади. Икки йилдан кейин унинг танаси токдан жудо қилинади. Қолган қисми олмага ёпишиб тураверади. Пайвандланган ток мустаҳкамлангунча парвариш қилиб турилади.

Қўшимча:

Қариб қолган токларни янгилаш, ёқимсизларини ёқимли қилиш учун уларни пайвандлаш лозим. Дарахтларни пайвандлашнинг турли хили бўлишига қарамай, токлар учун "қалам пайванд" қўлланилади. Бунинг учун ток кундаси ёрилиб, унинг мағзи эзилмайдиган ва ёрилмайдиган ҳолда жойга қаламчалар ўрнатилади.

Пайванд шохи ўрнатилмоқчи бўлинган ток кундасининг атрофидаги тупроқлар очилиб, ер юзасига нисбатан ўн бармоқ пастроқдан ўткир арра билан кесиб ташланади. Бундай пайтда кундага зарар етмаслиги лозим. Пайванд қаламчаси йўғон ҳам, ингичка ҳам бўлмаслиги, ҳар қандай иллатдан холи бўлиши зарур.

Мазкур қаламчаларни ҳар хил тоқлардан бешта "кўз"дан кам қилинмаган ҳолда танлаб кесиб олинади. Сўнг охириги "кўз"нинг охиридан икки томонидан тарошланади. Тоқ кундасининг ташқарисида турадиган томони қалинроқ, тоқ кундасининг ичкари томонида турадиган томони юқароқ бўлади.

Болғача ва махсус искана билан мағзига зарар етмайдиган ва эзиб юбормайдиган қилиниб, арраланган тоқ кундасининг чеккаси ёрилади. Ёриқнинг кенглиги миқдорида қаламчаларни тарошлаб, ёрилган тоқ кундаси икки томондан сиқиб, ёпишиб турадиган қилиниб, куч билан суқиб киргизилади. Шундан сўнг унинг атрофини тупроқ билан ўраб, тупроқдан шохчанинг фақат бир "кўз"и чиқиб турадиган қилиб, шамол ёки бошқа нарса зарар етказмаслиги учун тўсилади. Катта кундага эга бўлган тоқларнинг кундаси қай даражада катта-кичиклигига қараб, унинг атрофларига тўртта-бешта пайванд қилиш мумкин. Ингичка тоққа эса иккита қаламча кифоя.

Тоқларни пайванд қилишнинг аввалги вақти ҳут ойининг аввалидан то ҳамал ойининг бешинчисигачадир. Агар мазкур муддатдан кечикилса, қилинган пайвандга ишонч бўлмайди.

Бу пайвандлардан баъзилари анча вақт ўтса-ю, бироқ тутмаса ёки бироз кўклаб, сўнг қуриб қолса, энди у кўкламайди, деган гумон билан йўқотмаслик керакки, аксар вақт бундай қаламчалар вақт ўтиши билан қайтадан кўкариб, узун занглар ҳосил қилади.

Пайвандлар тутгандан кейин тоқнинг танасидан ўсиб чиққан шохлари пайванд тез катта бўлиши учун пайвандга зарар етмайдиган қилиб, қирқиб ташланади.

Пайванд иши ниҳоятда фойдали ва ғоят баракали иш бўлиб, унинг афзалликлари беҳисобдир. Шунинг учун унга эътиборсиз бўлинмаслиги керак.

Мустафо Росимпошшо "Фаллоҳат"идан терма

ЗАЙТУННИ ПАЙВАНДЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Пўстлоғи қалин бўлган ҳар бир дарахтга зайтун шохи пайванд қилинади. Агар пўстлоғи юпқа бўлса, мазкур дарахт тешилади ва зайтуннинг нозик шохи унга пайванд қилинади. Зайтун дарахти пайванд қилингандан кейин бир кўза сувни албатта мазкур дарахт устига осиб, пайвандга сув томчилаб турадиган қилиб қўйилади. Бошқа пайванд қилинган дарахт-

ларга қараганда бунга шу нарса зарурдир. Чунки зайтун дарахтининг сувга эҳтиёжи кўп ва сувсизликка чидамсиздир. Баъзилар зайтун шохини пайванд қилиш учун дарахт танасини ернинг юза қисмидан тешадилар. Шуниси аълороқдир.

ШАФТОЛИНИ ПАЙВАНД ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уни бодом ва олма дарахтига қуйидагича пайванд қиладилар: дарахт парма билан тешилади ва қолган иш аввал зикр қилингандек бажарилади.

Баъзилар шафтолини толга қуйидаги усулда пайванд қиладилар: шафтоли ниҳолини толга яқин жойга экадилар, шафтоли кўклаган пайтда тол шохини эгиб, ерга тегизадилар. Сўнг унинг ўртасидан ёриб, шафтоли ниҳолининг учини ўша тешиқдан ўтказадилар. Ёриқни ингичка лиф ипи ёки лух билан қаттиқ боғланади. Тешиклари тоза лой билан шувалади. Унинг устига пайванд қилинган жойга томчилаб турадиган қилиб бир кўза сув осиб қўйилади. Бу кўзадаги сув ёз ичи доимий осилган ҳолда туриши керак. Келаси баҳорда шафтоли дарахтининг томири ер юзасидан кесиб ташланади. Қолган қисмига тол орқали сув берилиб, парварिश қилинади. Шафтоли мева қилган пайтда унинг ичида данаги бўлмайди. Бунинг тўғрилиги тажрибада синалган.

ОЛМА ДАРАХТИНИ ПАЙВАНД ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Олма дарахтини нок дарахтига "Биринчи боб"да айтилган йўл билан пайванд қилиш мумкин. Баъзиларнинг айтишича, олма дарахтининг шохини норинж ёки олхўри дарахтига пайванд қилинса, бир йилда икки марта ҳосил берар экан.

НОК ДАРАХТИНИ ПАЙВАНД ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уни олма ёки беҳи дарахтига парма билан тешиш ёки пўстини ёриш, қолган ишни юқорида зикр этилгани каби адо этиш билан пайванд қилиш мумкин.

АНЖИР ДАРАХТИНИ ПАЙВАНД ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уни баҳорда шотут дарахтига ва чинор дарахтига пайванд қилиш мумкин. Қишда пайванд қилиб бўлмайди.

АНОР ДАРАХТИНИ ПАЙВАНД ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Анор дарахтини нок дарахтига пайванд қилиш мумкин. Пуда дарахтига ҳам пайванд қилса бўлади. Баъзиларнинг айтишича, норинж дарахтини анор дарахтига пайванд қилиш мумкин.

БОДОМ ДАРАХТИНИ ПАЙВАНД ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уни қайси дарахтга пайванд қилинмасин, кузда қилиниши лозим. Пайванд қилиниши лозим бўлган ҳар бир шох унинг танасидан ўсиб чиққан бўлиши керак. Шунда яхши тутади ва кўкаради.

ЁНҒОҚНИ ПАЙВАНД ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Икки ёки уч ёшли ёнғоқ ниҳоли кавланади, ер юзасига яқин майда томирлари кесилади. Шундан сўнг уни бошқа ёнғоқ дарахтига пайванд қилинади. Агар икки ёнғоқ дарахти ёнма-ён бўлиб, шохлари бир-бирига етса, улар бир-бирига пайванд қилинса тутади.

НОРИНЖ ДАРАХТИНИ ПАЙВАНД ҚИЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар норинж дарахтини бошқа дарахт билан суқб усулда пайванд қилинса тутади. Агар мазкур дарахтнинг пўстлогини тешиб, норинж дарахтини унга пайванд қилинса тутади. Агар норинж дарахтини анор дарахтига суқб усулида эмас, "шиқ", яъни "барг пайванд" усули билан пайванд қилинса тутади ва норинж ғоят қизил мева қилади.

ТЎҶҚИЗИНЧИ БОБ

МЕВАЛАРНИ САҚЛАШ ҲАҚИДА

БУ БОБДА МЕВАЛАРДАН ОЛИНАДИГАН БАЪЗИ НАРСАЛАР
ҲАҚИДА ЗИКР ҚИЛИНАДИ

УЗУМ УЗИШ ВА УНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Узум узиш даври етиб келган вақтда узум дарахтининг ости қуруқ қум билан тўлдирилади. Узум шохи узум бошлари билан бирга қумга яқин, аммо тегиб турмайдиган қилиб

эгилади. Сўнг қуруқ хашаклар билан узумига ёмғир тегмайдиган қилиб ёпилади. Бундай узум баҳоргача бузилмай туради.

Агар сополдан қилинган идиш узум дарахтининг тагига қўйилса ва узум шохи узум бошлари билан бирга идишга туширилса, идишни ёнбошлатиб қўйиб, оғзини хашак билан беркитилса, узум тоза туради. Агар бу идиш ходалардан бирига ўрнатиб қўйилса узуми баҳоргача бузилмай туради. Аммо идишнинг оғзини гаж билан беркитиш лозим.

УЗУМ УЗИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Узум узиш вақтида узумни пишмасдан аввал узиб қўймасликка қаттиқ эътибор бериш лозим. (Вақтида узилмаса) совуқ бу токка тез таъсир қилади ва келаси йили мевани оз қилади.

Узум узиш вақти шундай вақтки, бу пайтда узум уруғи қораяди, узумлари тиниқлашади. Агар узум уруғи кўк бўлса, ёки кўкдан сариққа мойил бўлса, қанчалик ширин бўлишига қарамай, узиш вақти келмаганини билдиради.

Яна узум шундай вақтда узиладики, уни сиқилса узум уруғи тоза ҳолда ажралиб чиқади, узум гўштидан ҳеч нарса унга илашиб чиқмайди. Борди-ю, уруққа узум гўшти ёпишиб олган бўлса, бу уни узиш вақти эмаслигини билдиради.

Агар узум бироз сўлиган бўлса, узиш вақти келганини билдиради.

Узум узаётган вақтда ой саратон бўржида ёки асад, ёки мезон, ёки жадий, ёки далва бўлиши керак. Агар бу вақтларда узишга муяссар бўлинмаса, ой кам нурли бўлганда ёки ер орқасида турганда узиш лозим.

УЗУМНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Бу шундайки, уни ҳаво мусаффо бўлган кун кун чиққанидан тўрт соат ўтиб, шабнам тугаб, ер қуригач ва қўёш ботишига тўрт соат қолган давр ичида узилади.

Узум бандини ўткир пичоқ билан қирқилади. Сақлашга мўлжалланган узум стилиши биланоқ узилади. Вақтидан ўтказиб юборилмайди. Шундан сўнг эзилган, сасиб-чириб кетиш хавфи бўлган доналарини бошқаларини ҳам бузмаслиги учун кичкина қайчича билан олиб ташланади. Уни овангга

шундай осиш керакки, бошлар бир-бирига тегиб турмаслиги лозим.

Баъзилар узум бандини қийр билан бўяб қўйишади. Бунда узум қиш ичи бузилмай тураверади.

Агар уни ер устига териб қўймоқчи бўлсалар, аввало бирозгина боқла, ясмиғ похolidан ёки арғувон чўпларидан ер юзасига юпқа қилиб тўшаб, унинг устига узумни териш лозим.

Баъзилар идиш ичини гаж билан бўяйдилар, сўнг арра қипиғи билан тариқ унини аралаштирадилар. Бир бош узумни идишга соладилар ва юқоридаги аралашмадан идишга соладилар. Кейин бошқа бошларни ҳам то идиш тўлгунча шу усулда жойлаштирадилар.

Баъзилар узум бошини хамир аралаштирилган намакобга солиб, сўнг мазкур похол устига терадилар.

Баъзилар узумни буғдой сақланадиган хонага осадилар. Буғдой чанги уларга қанчалик кўп ёпишса узум шунча бузилмай туради.

Баъзилар ёмғир сувини учдан бири камайгунча қайнатадилар, сўнг уни шиша идишга ёки сирланган идишга қуядилар. Сув идишда қуриб қолмай туриб, узум бошларини шу идишга соладилар. Идиш оғзини гаж билан маҳкамлаб беркитадилар. Бу узум тоза туради ва айнимайди. Мазкур сув эса кўпгина касалликларга наф еткази.

Агар узумни шароб хуми ичига осилса қиш бўйи бузилмай туради.

Баъзиларнинг айтишича, узумни узиш биланоқ сопол идишга солиб, оғзини гаж билан маҳкамлаб қўйилса, анча вақтгача бузилмай туради.

МАЙИЗ ТАЙЁРЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Узум этилиб пишган вақтда унинг бандини қиздирилган темир билан узилиб кетмайдиган даражада куйдирилади. Ичидаги чўплари чала қуриган ҳолга келгунча шундоқ қолдирилади. Сўнг узум узиб олинади. Қуритиш учун сояга қуруқ ва тутунсиз уйга осилади. Кейин токнинг қуриган баргларидан озроғини идиш ичига солиб, узум бошлари шундоғича териб қўйилади. Бундай майиз ғоятда нозик ва мазаси ширин бўлади ҳамда узоқ бузилмай туради.

СИРКА ТАЙЁРЛАШ ВА УНГА ТААЛЛУҚЛИ БЎЛГАН НАРСАЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ФАСЛ

Лавлагининг бихини сабзи ёки карам бихи билан бирга бўлак-бўлак қилиб кесилади, бу нозик бўлақлар шира солинган хумга ташланади. Уч кундан сўнг сиркага айланади.

Агар бир паймона ширани уч паймона қайнатилган сув билан бирга қўшилса ва ҳаммасини учдан бир ҳиссаси камайгунча қайнатилса ва йигирма кун шундоқ қолдирилса, сирка нордон-ширин бўлади.

Агар нўхотни сувда қайнатилса ва суви сузиб тозаланса, сўнг ўн саккиз ман сиркага бир ман шу сувдан қўшилса, бу сирка узоқ муддат ўз ҳолича туради ва ҳидланмайди.

Агар бир дона мурчни майин қилиб, норинж сувига қўшиб, сирка идиши ичига ташланса мазкур сирка ҳеч қачон бемаза бўлиб қолмайди.

Агар икки сиқим миқдоридagi мурчни туйиб, халтачага солиб, сирка хумининг қопқоғига сирканинг ичига тушиб турадиган қилиб осиб қўйилса ва етти кеча-кундуз шундоқ қолдирилса, сўнг чиқариб олинса, етилган сирка овқатни хазм қилдирувчи бўлади.

Агар ёнғоқни сувга солиб, уч кун қолдирилса ва ҳар ўн ман сиркага бир ман шу сувдан қўйилса, сўнг бир сиқим қиздирилган ундан солиб юборилса, бу сирка ғоятда нордон бўлади.

Агар зайтунни сиркага солинса ва сиркада яхши ивиса, бундай сиркани ҳар қачон нон билан ейиш мумкин.

ЗАЙТУН ЁҒИНИ ОЛИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Зайтун кўкдан қизилга мойил бўлган вақтда қўл билан териб олинади. Ундан ҳар куни шу кун ичида эплаб оладиган миқдорда терилади. Ҳаммасини бирданига териб бўлмайди. Сўнг бироз қуриши учун уни бирор материал устига ёйиб, офтоб тигига қўйилади. Унинг ичидаги барг ва чўплар териб ташланади. Зикр қилинган усулда унга туз сепилади. Сўнг дастос билан данаги бутунлай эзилиб кетмайдиган қилиб майдаланади. Кейин уни шираси олинadиган жойга қўйилиб, ёғи оқиб чиқиши учун устига оғир нарса қўйилади. Ёғ оқиши тўхтагач, қолдиги яна оқиб чиқиши учун оғирлик оширилади.

Шу тартибда ёғ бутунлай чиқиб тугагунча оғирлик оширилаверади...

Энг яхши ёғ аввал оқиб чиққанидир.

Ёғ хумга қуйилгандан сўнг бироз сода ва тузни туйиб, хумга солинади. Зайтундан қилинган чўп билан ара-лаштирилади ва қуйқаси остига тушгунча шундоқ қолдирилади. Сўнг унинг тозасини шиша ёки рангланиб сирланган сопол идишга қуйилади ва иссиқ тегмайдиган қилиб совуқ жойда сақланади. Негаки озгина ҳароратда ҳам тез бузилади.

Агар озгина тузни қиздириб ёғ ичига солиб юборилса, унинг ҳиди ва мазаси ғоят яхши бўлади.

Агар ёғ бадбўй бўлса, бирозгина зайтун чўпидан майдалаб, озгина туз билан зиғрдан қилинган латтага ўраб, ёғ ичига солинса ва уч кун ўтгандан кейин чиқариб олинса, сўнг ёғни тозалаб, бошқа идишга қуйилса ёғ хушбўй бўлади.

Агар арпа нонини қуришиб, қиздирилган туз билан туйилса ва зиғрдан қилинган латтага боғлаб, юқорида айтилгандек ёғ ичига солиб қўйилса ёғ яхши бўлади.

Агар пишиқ ғиштни чўққа қўйиб, қаттиқ қизигандан сўнг ёққа солинса, унинг бадбўйлиги йўқолади.

Агар ҳаббат ул-хазро, бодом ва кунжутни ўзаро қўшиб, улардан ёғ олинса манфаатда зайтун ёғига тенг келади¹³.

ОЛМАНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Олмани сақлаш хом узумни сақлаш каби бўлиб, барча ишлари унда зикр қилингани кабидир. Олма бироз қаттиқ турган, аммо, етилиб пишган вақтда териб олинса ва тоза лой билан сувалса, лойи қуригунча сояда сақланса, сўнг ерга анор барглари солиниб, унинг устига терилса олмалар анча вақтгача бузилмай туради.

Агар олмани ёнғоқ баргига ўраб, арпа дони ичига яшириб қўйилса, жуда яхши сақланиб туради.

Агар олма ёнғоқ баргига ўралса, сўнг гаж ичига солинса ва офтобга қўйиб қўйилса, ундан сўнг шароб теккан идиш ичига солиб сақланса, жуда яхши туради.

НОКНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар уни қийр билан бўяб қўйилса, узоқ туради. Ўзи оқиб чиққан узум ширасини солиб идишга сопол нокни ҳам шу идиш ичига солиб қўйилса узоқ туради. Қипиқни ер

юзасига юпқа қилиб ёйиб, нокни унинг устига териб қўйилса, нок узоқ туради. Аммо терилган нок бир-бирига тегмай туриши керак. Агар ёнгоқ баргини арра қипиғи каби чала туйилса, у ҳам шу хосиятни беради. Агар нокни юқориди айтилгани каби олмага ўхшатиб лой ичига олинса узоқ туради.

БЕҲНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уни олма бобида айтилгани каби узум шираси ичига солиб қўйилса, бир неча муддат бузилмай туради. Арра қипиғи ичида ҳам анча вақт бузилмай туради. Агар беҳни бирор идишга солиб, шароб хуми ичига осиб қўйилса бузилмай туради. Агар беҳни қипиқ уни устига териб қўйилса, тоза туради. Агар беҳни анжир баргига ўраб, арпа аралаштирилган лойга солиб, лой қуригунча офтобда қолдирилса, бир неча муддат бузилмай туради. Узум қўйилган уйда беҳи сақламаслик керакки, унинг ҳиди барча меваларни бузади.

ОЛХҶРИНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Олхўрини янги сопол идишга солиб, кўмиб турадиган даражада устидан ширин узум шираси қўйилса, шундан сўнг унинг оғзини лой билан яхшилаб бекитилса, бузилмай туради.

АНОРНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Анор узилган вақтда уни ўткир намақобга ботириб олинса ва қуригунча озроқ вақт офтоб тигига қўйилса, у бир неча муддат бузилмай туради. Агар анорни сопол кўзага солинса, кўзанинг оғзи гаж билан яхши беркитилса ва нами йўқ жойда сақланса, анор бир неча муддат бузилмай туради¹⁴.

НОРИНЖНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар уни гаж ичига олинса, анча вақт бузилмай туради. Агар уни арпа ичига кўмиб қўйилса, анча вақт тоза туради, таъми ўзгармай, аксинча, яхши бўлади.

ШОТУТНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар уни шиша идиш ичида сақланса анча вақт бузилмай туради, таъми ҳам ўзгармайди. Идишни тўлдирмай қўйилса у қайнайди ва бузилади. Шунинг учун идишни тўлдириб қўйиш керак, бузилмай туриши учун эса дарҳол оғзини ёпиб, гаж билан маҳкамлаш лозим.

АНЖИРНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уни чўпи билан узиб, бирор идишга солинади. Идишнинг оғзи мум билан беркитилади. Идиш пастга осилиб турадиган қилиб эски шароб хуми ичига илиб қўйилади. Шунда анжир бузилмай туради ва таъми ҳам ўзгармайди. Аммо анжир бир-бирига тегмай туриши керак. Агар анжирга асал суркаб сўнг идишга солинса ва оғзи беркитиб қўйилса у узоқ вақт бузилмай туради.

Агар анжир чўплари билан бирга териб олинса, сўнг кунжут ёғига озгина туз солиб, шундан анжирларга сепилса, қуригунча офтоб тигига қўйилса, шундан сўнг янги сопол идишга териб, оғзини лой билан беркитилса ва сояда сақланса анжир яхши туради.

Баъзилар анжирдан қуйидаги усулда сирка оладилар: бир идишга ярим қилиб анжир туршагидан солинади, идишнинг қолган ярми қайнатилган сув билан тўлдирилади. Анжир қайнаб чиқиб, нордонлашгунча иссиқ жойда сақланади. Сўнг тозалаб, бошқа идишга қўйилади. Бундан нордон сирка ҳосил бўлади.

Баъзилар шафтолидан ҳам қуйидаги усулда сирка оладилар: ярим шафтоли¹⁵ қиздирилиб, туйилган арпа билан ара-лаштирилади ва қайнаб чиққунча қолдирилади. Сўнг жуда ҳам юпқа қилмай, сув қўйилади. Беш кун шундоқ қолдирилади. Сўнг тозаланади. Бундан ўта нордон сирка ҳосил бўлади.

БОДРИНГ, ОШҚОВОҚ ВА ПИЁЗНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Бодрингни шароб тўлдирилган хум ичига солиб қўйилса ёки уни намакоб билан намлаб, шароб хуми ичига шаробга тегмайдиган қилиб, осиб қўйилса, сўнг хум оғзи лой билан маҳкам беркитилса у қиш ичи бузилмай туради.

Агар ошқовоқни бўлак-бўлакка бўлиб, сўнг уни қайнатилган сувга солиб қўйилса, анча вақт бузилмай туради.

Агар пиёзни намакобга солиб, кейин қуригунча офтоб тигига қўйилса, сўнгга бир-бирига тегмайдиган қилиб, арпа чўплари устига терилса, анча вақт бузилмай туради.

БОДОМНИ ТЕРИШ ВА УНИ САҚЛАШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар бодомнинг пўсти ажралган бўлса, бу унинг териш вақти етганини билдиради. Бодом пўсти ажратилиб ташлангач, у намакоб билан ювилади ва қуригунча офтоб тигига қўйилади. шундай қилинса мағзи оқ бўлади ва анча вақт айнинамай туради. Бодом терилгач, бир неча кун сомон остига бостириб қўйилса, пўсти осонлик билан ажралади.

ЎНИНЧИ БОБ

ҲАР ХИЛ ЗИРОАТ ЭКИНЛАРИ ВА УЛАРГА ТААЛЛУҚЛИ НАРСАЛАР БИЛИМИ ҲАҚИДА

Полиз экинларининг ерини бир йил "тинч" қўйиш ва гиёҳларни батамом ўлиши учун бир неча марталаб ҳайдаш лозим. Полиз ери суғориш қулай бўлган жойда бўлиши керак, токи исталган пайтда сув бериш мумкин бўлсин. Сув танқис бўлган ердаги полиз ва сабзавот ерларини қишда суғориш керак, шунда ер усти ҳеч вақт намга муҳтож бўлмайди. Қишда шу усулда суғориладиган ҳар қандай ер ёзда кам сув талаб қилади.

Агар қамиш кушутини сувга аралаштириб, уч кун сувда қолдирилса, сўнг бу сувни сабзавот ичига оқизилса, бундай ер жуда намли ва тоза туради.

Агар қовун уруғини аралаштириб, уч кун сувда қолдирилса, сўнг экилса, унинг қовунлари ғоятда ширин бўлади. Агар чучук мия илдизини сувда қайнатиб, унга қовун уруғи солинса, сўнг экилса, қурт тушишидан омон бўлади. Аммо зандаштон полиз атрофига келмаслиги керак, келса полиз барглари сўлийди ва гуллари тўкилади. Агар эшакнинг бош суягини ёғочга боғлаб, бу ёғочни полиз ёки сабзавот орасига суқиб қўйилса, қовун ва сабзавот кўп ҳосил қилади ва тезроқ етилади.

Агар эски хор дарахтини топиб, унинг ён-веридан кенглиги бир зирוף ва чуқурлиги бир зирוףдан зиёд бўлган чуқур кавланса, сўнг ўша хор томирининг ўртасини газ чўпи билан икки дона ошқовоқ ёки қовун уруғи сиғадиган қилиб ёрилса, ёриқни тупроқ сепиб беркитилса, кўклаб чиққунча шундоқ қолдирилса чиққандан кейин эса тупроқ билан ниҳолни кўмадиган қилиб, чуқур тупроқ билан кўмилса, хор томири

ошқовоқ ёки қовуннинг томирига айланади, ҳар йили ҳосил беради ва сувга эҳтиёжи бўлмайди.

Полиз қилинмоқчи бўлинган ерга тирмоқ ойида тупроқ аралаштирилган порий сспилади. Порий ҳар бир танобга икки юз кашшадан кам бўлмаслиги керак. Шундан сўнг мазкур ер икки-уч марта ҳайдалади. Ери "ширин" бўлиши учун қавс ойида қондириб сув берилади. Ҳут ойи яримларининг охирида ер етилган вақтда кесаклари яхши майдаланиши учун яна тўрт-беш мартаба ҳайдалади. Агар етилган бўлса эски захкаш ернинг тупроғидан бу ерга солинади. Бу эса қовунни хуштаъм ва гўштли қилади.

Қовун учун ерни жуварипоя, бугдойпоя ёки сабзи экилган жойдан танлаш керак. Қовун уруғи камида икки йиллик бўлиши лозим. Айтишларича, қовун уруғи ўзининг ўсиш қувватини ўн беш йилгача сақлайди. Эртаги қовунни ҳамал ойининг бошидан то ўн бешинчисигача экиш лозим. Бундан кейин экилса йилнинг ярмидан ҳисоб қилинади. Эртаги қовунга ўз вақтида сув бериш керак. Масалан, кўки кўринган вақтда, бундан кеч қолмаслиги лозим. Агар ниҳол сув бергунча ўсиб қолса унга хокжўяк қилинади. Агар полиз жўяги тортилаётган вақтда палаклар бир-биридан осон ажралса, ўзаро чирмашиб кетмаган бўлса, шу вақтда сув берган маъқул. Тажрибалардан маълум бўлишича, хокжўякдан полиз ерларига сув бериш ҳосилни кўпайтиради. Имкони бўлса ярим кундан кейин ёки тунда сув берилади. Баҳор фаслида намга қонган ерларда қовун уруғи бироз тупроқ билан аралаштирилиб экилади. Шунда уруғлар тупроқ остидаги қўртлардан омон бўлади. Бундай ер тез-тез кетмон билан чопиб турилса, ери офтоб ейди ва қўртлари даф бўлади.

Кўл-чуқур ёнбағирларида, бироз қамиш ўсган ерларда ёхуд ерида лой бўлмаган жойларда хушмаза қовунлар етилади. Аммо шуниси борки, кечроқ пишади.

Энг яхши ўғит от ва эшак гўнглариدير. Аммо улар эски ва яхши чириган бўлиши керак.

Сабзавотларнинг барчаси баҳорда экилади. Бақлажон, карам ва бошқаларнинг кўчатини ўтқазишнинг вақти куннинг иккинчи ярмидир. Куннинг биринчи ва иккинчи қисмида уларга қуриган хашаклардан бироз соя қилинади. Кўклаб олгунча тунлари озроқ сув бериб турилади. Ёзда соя тушиб турадиган ва шамол тегмайдиган ернинг сувга унчалик эҳтиёжи бўлмайди.

Агар сабзавотларни, хусусан, шолғом ва турпни наъматак

билан аралаштирилиб экилса, қурт ҳамда қушларнинг зараридан омон бўлади.

Агар ошқовоқ ва бодринг уруғсиз бўлиб пишишини хоҳласалар, уларнинг палаги бир газга яқин ўсгандан кейин, уларнинг остидан чуқур кавланади, баъзи палаклари ўша чуқурга солиниб, учи чиқиб турадиган қилиб кўмилади. Палак яна бир газ ўсгандан кейин худди юқоридаги каби йўл тугилади, яъни кўмилади. Уч мартагача шундай кўмилади. Палаклар ерда томир пайдо қилгани сезилгач, ҳар уч ердан қирқилади. Палакнинг охириги учи кўмилган қисмида ҳосил бўлган меваси уруғсиз бўлади.

Агар ерни икки зирוף чуқурликда кавлаб, остини сомон ёки бошқа қуруқ гиёҳ билан тўлдирилса, сўнг бир зирוף қолганда уни тупроқ билан тўлдириб, ошқовоқ уруғи шу тупроқ ўртасига экилса, ҳосили катта-катта бўлади.

Қўшимча:

Бодринг учун жойни оқар сув ёки қудуқ ёнидан танлаш лозим, бордию сув тўхтаб қолса, қудуқдан сув бериш мумкин бўлади. Агар ер жуварипоя, буғдойпоя ёки пиёзпоядан танланса, яна ҳам яхши бўлади. Бодринг учун энг яхши жой, қовун экиш ҳақида гапириб ўтганимиздек, сабзи экилган ердир. Порий эса тирмоқ ойида солиниб, ер яна беш-олти марта ҳайдалади. Порий ярим таноб ерга уч юз кашшадан кам бўлмаслиги, порийнинг ўзи эса тоза бўлиши лозим. Қавс ойида ер икки марта сувга қондириб суғорилади. Ҳут ойи иккинчи ярмининг охириларида унинг ери ҳайдалиб, тупроғи юмшатилади. Сўнг бодринг уруғини бир неча кун сувда ивитиб, шундан кейин ерни уч газ ёки тўрт газдан ўлчаб, мураббаъ хонали жўяклар тортилади. Сўнг жўяклар лабининг сувдан юқори қисмига уруғлар қатор қилиб экилади. Уруғлар кўклаб чиқиб, кўзга кўрингандан кейин, дарҳол жўяклардан сув айлантиради. Унинг номи билан қолган уруғлар ҳам кўклаб чиқади. Униб чиққанидан бир ҳафта ўтгандан кейин, агар совуқ хавфи бўлмаса, пушталарни қўл билан юмшатиб, жўяк ва "хона"ларнинг ўртасини кетмон билан ағдарилади ва бир кун шундоқ қолдирилади. Бошқа кун эса жўяклар текисланади, пушталар ўнгланади. Икки-уч кун ўтгандан кейин яна сув берилади. Уч ҳафта ўтгандан кейин эса заруратдан ортиқча ниҳоллар олиб ташланади. Ниҳоллар ораси очилади, чунончи, икки ниҳол ораси бир қаричдан ортиқ бўлмаслиги зарур. Ҳар ҳафтада бир бор ишлов бериб турилади. Юқорида айтилгандек, бир гал ишлов бериб, офтоб едирилади,

иккинчи гал эса ишловда оз-оздан порий сепилиб, суғорилади. Жўяклар қуриши биланоқ кетмон билан яна бир бор ишлов берилади, тупроқлар ўрни бу билан алмаштирилади. Палаклар катта бўлиб, гул қилгунча, ёт гиёҳлар йўқотиб турилади. Меваси кўрингач, то пишиб стилгунча ишлов берилмайди. Агар бодринг яхши ҳосил қилса, ҳар куни эрталаб териб олиб, кечқурун сув берилади. Йўқса бодринг маҳсули аччиқ бўлиб қолади.

Агар лавлагининг катта бўлишини истасалар, лавлагининг танаси кўрингунга қадар унинг атрофи тупроқдан тозаланади, очилган тана сигир гўнги билан бўялади, сўнг ер юзаси билан тенг бўлгунча тупроқ билан кўмилади. Лавлагининг тепа қисмидан пичоқ билан озгина ёрилади ва ўша ёриққа майда сопол парчаси ёки тош суқиб қўйилади. Бу лавлаги ниҳоятда катта бўлади.

Агар хокшура ёки тоза бурадан сувга аралаштириб, шу сувдан уч марта ҳар куни бир бордан лавлагига қуйилса, таъми ширин бўлади, ўзи тез стилади.

Агар лавлаги уругини беш кун сувда ивитилса сўнг дағал шол орасига олиб, то доналари бир-биридан ажралгунча ишқаланса ва ҳамал ойида намли ерга экилса, катта бўлади. Қанча тез экилса шунча яхши.

Карам экилиши учун мўлжалланган ер шўразор бўлиши лозим. Бундай ер турп ва карам учун соз ер бўлиб, улар бу ерда яхши амал олади ва ширин бўлади.

Карафш экиш учун уч бармоқ — бош бармоқ, кўрсаткич бармоқ ва ўрта бармоқ учида унинг уругидан бироз олиб, латтага боғлаб, сўнг озгина арпа билан бирга экилса, унинг карафши ғоят катта бўлади. Агар карафш атрофи кавланса ва сув қуйиб турилса, жуда катта бўлади.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

ҲАШАРОТЛАРНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДА

ЧИГИРТКАЛАРНИ ДАФ ЭТИШ ТАДБИРЛАРИ ҲАҚИДА

Баъзи чигирткаларни тутиб куйдирилса ва тутуни бошқаларига етказилса, бошқа чигирткалар унинг тутунидан қочади.

Рум мамлакатида бир дарахт бўлиб, уни "даҳмаст" деб атайдилар, табиблар унинг баргини "ҳаббал-ғор" дейишади,

агар унинг баргидан бирор жойга тўплаб қўйилса, чигирткалар унга ёпишади ва бошқа нарсаларга зарар етказмайди. Агар кўршапалакни баланд дарахтга осиб қўйилса, чигирткалар ўша жойга қўнмай ўтиб кетишади. Айтишларича, чигирткалар бирор жойга яқинлашиб келишганда ўша жойнинг одамлари беркиниб туришса чигирткалар бошқа ёққа ўтиб кетишар экан. Агар катта типратиконнинг терисидан галвир ясалса, ундан галвирлаб ўтказилган ҳар бир уруғ чигиртка офатидан омон бўлади.

ГИЧЧАНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Олтингугуртни эчки писки ҳамда арра қипиғи билан бирга тутатилса, тоқлар қурт ва гиччадан омон бўлади. Агар анжир чўпларининг кулини зирниҳ билан бирга тоқ томирларига сепилса, қуртлар бу дарахтнинг яқинига келолмайдилар. Агар гиччани тухум пўсти билан сувда қайнатилса, сўнг сув совутилса, шундан сўнг бу сувдан дарахт ёки зироат экинларига сепилса, гиччадан омон бўлади.

ХАЛҚ УСУЛИ БЎЙИЧА ЗИРОАТ ВА ДАРАХТЛАРДАН ҲАШОРАТЛАРНИ ЙЎҚОТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ажғунни ҳар қандай уруққа аралаштириб, сўнг экилса, қушлар ва қуртлар зараридан омон бўлади. Агар карам ва боқла сувидан сабззорга сепилса, пашшалар унинг атрофида айланмайди. Агар газ ва ҳанзални сувда ҳал қилиб, сўнг шу сувда уруғ ивтилса ва экилса, бу уруғ қушларнинг турли зарарларидан омон бўлади. Агар гултожихўрознинг баргини шохлари билан бирга экилса ва чиққан сувидан уруғларга сепилса, шундан сўнг экилса, бу экин сичқон, қуш ва чумолилардан омон бўлади. Агар хардалдан бўстон атрофида экилса бўстон қурт тушишидан омон бўлади.

ЧУМОЛИЛАРНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар чумоли инининг тешигини қатрон билан бўяб қўйилса, чумолилар ташқарига чиқмайди, олдин чиқиб олганлари эса қайтиб инига кирмайди. Агар гоят майин тупроқ ёки кулни хирмон атрофида сепиб қўйилса чумолилар хирмонга киролмайди. Чумоли ўз инидан чиқарган тупроққа олтингугурт ва

сурмани аралаштириб, чумоли инининг тешигига туширилса улардан бирортаси ҳам омон қолмайди.

СИЧҚОНЛАРНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар ҳанзал ва мурдорсангни майин қилиб туйиб, нонга аралаштириб, сичқон инига қўйилса ундан еган сичқонлар ўлади. Агар болут шохларининг кулини сичқон инига сепилса, барча сичқонлар қочиб кетади ва бир-бирини ўлдиришади. Агар эркак сичқонни тутиб думи узилса ва қўйиб юборилса, бошқа сичқонлар қочиб кетишади. Агар мол ўтини сувга аралаштириб, экиладиган уруғлар у билан ҳўлланса, сўнг экилса, кўрсичқон ва бошқалар унинг атрофида айланишмайди. "Харзахра" деб аталувчи "дифлий" шохларини сичқон инининг тешигига суқиб қўйилса унга тегиб кетган сичқон дарҳол ўлади.

АРИЛАРНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Зубоннинг бошини дандон билан маҳкам қисиб олинса, ари асло чақа олмайди. Яна арилар олтингугурт тутунидан қочадилар.

ЧАЁННИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар бирорта чаённи тутиб, ўтда куйдирилса, бошқа чаёнлар унинг ҳидидан қочиб кетишади. Агар қўлни турп суви билан ювилса, қуригунча кутиб турилса, сўнг чаённи қўл билан тутилса, чаён уни чақа олмайди. Агар анжирдан чиқадиган оқ ширани чаён чаққан жойга суртилса, оғриги қолади ва заҳари бошқа аъзоларга тарқалмайди. Чаён чаққан одам эшакнинг олдига бориб, унинг қулоғига: "Мени чаён чақиб олди!" деса оғриги босилади, оғриқ эшакка ўтиб кетади. Агар чаён чаққан одам эшакка тескари миниб олса ҳам оғриги қолади. Агар турп сувини ёки рўза тутган кишининг сўлагини чаёнга томизилса уни ўлдиради. Чаён чаққан одам карафш еса ҳалок бўлади, зинҳор унга карафш бермаслик керак.

ИЛОНЛАРНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар анорнинг шохи ёки барглари тутатилса, илонлар қочади. Чаён бобида айтилганидек, турп сувига амал қилинса,

илон киши қўлига зарар етказа олмайди. Агар сачратқи гулининг томирини киши ўзида сақласа, илон чақмайди. Агар мазкур гулнинг томирини илон чаққан жойга суркалса наф қилади. Агар Одам ва Ҳаво,— уларга саломлар бўлсин, — номларини уйнинг тўрт бурчагига ёзиб қўйилса, бу уйга илонлар кирмайди.

ЧИВИНЛАРНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар шер думининг қилини эшиб, уй ичига осиб қўйилса, чивинлар бу уй атрофида айланишмайди. Агар исириқ уруғини сувда ивитиб, ётиладиган жойнинг атрофига сепиб қўйилса, чивинлар қочади. Агар седананинг қайнатма сувини исириқнинг қайнатма суви билан бирга уйга сепилса чивинлар қочади.

БУРГАЛАРНИ ҚОЧИРИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уй ичида чуқур кавлаб, дифлий шохидан бир парчаси янчилади ва ўша чуқурга солиб қўйилади. Шунда барча бургалар унинг устига йиғилиб оладилар. Агар седанани бир кеча-кундуз сувда ивитиб, уйга сепилса, бургалар қочади. Бўш идишнинг ичини қовун барги билан тўлдириб қўйилса, барча бургалар ўшанга йиғилади. Уйқу олдидан жомни сув билан тўлдириб, уч марта "Сураи ихлос" ва "Изо зулзилат" сураларини ўқиб, унга дам солинса ва уйга сепилса бургалар зиён етказмайди.

ПАШШАЛАРНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Айтишларича, зирнихни сутга солиб, уй ичига қўйилса, унга қўнган ҳар бир пашша ўлади. Агар шернинг ёғидан ҳар қандай ҳайвонга суркалса, ўша ҳайвонга пашша қўнмайди.

АРЗАНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Арза — бу ёғоч ва қоғозларни ейдиган қурт. Агар уйда сассиқпопишак бўлса, ўша уйда арза бўлмайди. Агар сассиқпопишакнинг бирор аъзосини уй ичида тутатилса, уйдаги арзалар ўлади.

МУСНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Бу — жунни ейдиган қурт. Писта, седана, ялпиз ва турунж пўстлоқларидан қайси бири бўлмасин уй ичида тутатилса, бу уй мазкур қуртдан омон бўлади. Агар ялпизни қуритиб, туйиб, жунли нарса ичига солиб қўйилса, қуртдан омон бўлади.

КЎРШАПАЛАКНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар уй эшигига чинор баргидан илиб қўйилса, бу уйга кўршапалак кирмайди.

РОСУНИ ДАФ ЭТИШ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Росу судоб сувининг ҳидидан қочади. Агар товуқнинг қанотлари остига судобдан озгина осиб қўйилса ёки товуқнинг боши ҳамда қанотларини судоб билан бўяб қўйилса, (товуқлар) ундан саломат бўлишади.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

САБЗАВОТ ВА ЎСИМЛИКЛАРНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДА

Баъзи сабзавотларда фойда кўп бўлади, аммо экувчилар уларга эътибор бермайдилар. Шунинг учун улардан баъзилари бу бобда келтирилди, токи уларни экишга рағбат қилсинлар!

КОҲУ

Айтишларича, коҳу балғамни кесади, овқат учун иштаҳа очади, сирка билан ейилса, сафрони сўндиради. Агар уни пишириб, кунжут ёғи билан ейилса, сариқ касалига қарши наф қилади, унинг суви эса юрак ўйноғини йўқотади. Агар унинг уругини туйиб, қайноқ сув билан ичилса, илон чаққанига қарши наф қилади, кўкрак оғриғини йўқотади, уйқу келтиради. Агар коҳу баргидан бемор болишининг остига қўйилса ҳамда бемор юзига коҳу баргининг ширасидан суркаб қўйилса, ухлатади. Ундан кўп истеъмол қилинса, кўз нурини

камайтиради. Тумовга қарши фойда қилади. Агар саёҳатчилар ундан есалар, об-ҳавонинг ҳар хил зарарларидан омон бўладилар. Агар кишида эҳтилом кўпайса, қоҳу уруғини сув билан ичса йўқолади. Агар қоҳу баргини таги билан юлиб, беморнинг болиши остига билдирмасдан суқиб қўйилса, уйқусини келтиради.

САЧРАТҚИНИНГ ХОСИЯТЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Сачратқининг тоза баргини сирка билан ейилса, сафрони сўндиради, қонли қусишни йўқотади, унинг янги баргини эзиб, кўкракнинг чап томонига босилса, юракка фойда беради. Сачратқи баргининг суви барча жигар иллатларига қарши наф қилади. Бироқ унинг баргини териб олгач, бир соат сўлигунча шундоқ қолдириш, шундан кейингина эзиб, сувини олиш керак.

Агар одам янги ойга қараб: "Бу ойда сачратқи билан от гўшти емайман!" — деб қасам ичса, тиш оғришидан омон бўлади.

ГАНДАНОНИНГ ХОСИЯТЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ганданодан емоқчи бўлинган пайтда аввало озгина зира истеъмол қилиб олиш лозим. Шунда оғиздан ганданонинг ҳиди келмайди. Агар уни эзилса ва жониворлар чаққан жойга босилса наф қилади. Агар уни қиймалаб чопилса ва асал ҳамда қўй ёғи билан пиширилса, сўнг истеъмол қилинса, кўкрак ҳамда томоқда бўлган ҳар қандай касалликка қарши наф қилади. Кўп ейилса кўзга зарар қилади. Агар унинг сувини олиб, шунга баробар миқдорда тоза сув қуйиб ичилса, жониворлар чақишидан омон бўлади. Агар уни эзиб сувини иситиб, қулоққа томизилса қулоқ оғриғига шифо беради. Агар гандано сувини, аёллар сутини, гул ёғини ҳамда кундурнинг ҳаммасини аралаштириб, кўзга суркалса, шабкўрликни йўқотади.

Айтишларича, қандай овқат бўлмасин, уни пиширилган гандано билан қўшиб ейилса, барча иллатларга қарши фойда қилади. Зотилжам бўлган киши ганданони пишириб ёса фойда қилади.

ТАРАТИЗАКНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Уруғи билан эзилиб, шираси билан бирга асалга қўшиб, томоқ оғриғига суркасалар, фойда қилади. Агар одам таратизакдан еб олса, зарба таъсир қилмайди.

ПЕТРУШКАНИНГ ХОСИЯТЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ундан доимо еб юрилса, жинсий қувватни оширади, хурсандчилик пайдо қилади, аёлларнинг сутини кўпайтиради, оғзини хушбўй қилади. Агар унинг уруғини ун ва шаробга солиб хамир қилинса ва ошқозон билан жигар устига боғланса, уларнинг оғриғига қарши фойда қилади. Агар уни қайнатилса ва буйраги оғриқ кишини шу сувга ўтқазилса шифо топади. Қовуғи оғриган киши шу сувдан ичса шифо топади.

ХАРДАЛНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Унинг уруғини ялпиз билан туйиб, шароб билан ичилса, қориндаги қуртларни ўлдиради. Агар унинг уруғини сигир сути билан пиширилса ва ичилса, қорин оғриғи ва йўталга қарши наф қилади. Агар унинг уруғини асал ва асфуриш билан эзиб, моховга қарши суртилса наф қилади. Агар унинг уруғини асал билан ейилса, йўтални бартараф қилади. Агар унинг ширасидан қулоққа томизилса, қулоқ ҳамда тиш оғриғини қолдиради.

ЯЛПИЗНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар уни эзиб, жароҳатга қўйилса тuzатади. Ундан бирозгинасини эзиб, сутга солинса, сут ўз ҳолича бузилмай тураверади, ачимайди. Ундан кўп истеъмол қилинса қувват ва хурсандчиликни кўпайтиради. Унинг қуруқ баргини туйиб, овқат билан ейилса, овқатни ҳазм қилдиради. Агар уни тиш билан эзиб, оғриқ теккан кўзга боғланса оғриғини тuzатади.

ШИВИТНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Унинг уруғи, шираси ва барглари боддан юз берган барча иллатларга қарши фойда қилади. Бироқ ундан кўп истеъмол қилинса, кўз нурини заифлаштиради.

СУДОВНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Унинг бир неча шохчасини бирга боғлаб, қулоққа осиб олинса, совуқдан юз берган бош оғриғига қарши фойда қилади. Агар бошнинг ҳаммасида оғриқ бўлса, ҳар икки қулоққа осиб олинади. Баргининг ширасидан аёллар сутига тенг миқдорда қўшиб, кўзга суртилса, кўз нуруни кўпайтиради, такрор суркалса, шабқўрликка қарши шифо бўлади. Баргининг ширасини гул ёғи ва шаробга қўшиб, қулоққа томизилса қулоқ оғриғини зойил қилади.

ХАЙРИ ГУЛИНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар унинг баргини туйиб, элаб, озгина мол ёғига қўшиб ейилса, кўкрак ва томоқ оғриғига ҳамда овознинг бўғилишига қарши наф қилади. Агар унинг баргини мол ёғига қўшиб, обкома билан ичилса ични мулойим қилади. Унинг баргини туйиб, янги ярага боғланса, тез битиради ва йиринглатмайди. Агар зотилжам киши дашт хайрисининг баргини қайнатиб, бирозгина асал ва говзабон ёғидан қўшиб истеъмол қилса, шифо топади.

ЛАВЛАГИНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар уни мол ёғи билан ёки обкома билан ейилса, тўкилган сочларни ўстиради ва яраларни битиради.

ТУРПНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар уни пишириб, асал билан ейилса, кўкрак оғриғига фойда қилади. Агар унинг уруғини қовуриб, туйиб, асал билан ейилса, йўтал ва ҳиқичоққа қарши наф қилади, доимий еб юриш эса жинсий қувватни оширади. Хом турп овозни бўғади. Айтишларича, кимки эрталабда хом турп еса, ўша кунни унга сеҳр таъсир қилмайди. Овқатдан кейин турп ейилса, бодларни даф этади. Пиширилган турп қусиш ва қон туфлашга қарши фойдадир. Хом турп эса қусишга ва қонга зиёндр.

ПИЁЗНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар пиёз эзилса ва асалга қўшиб, ҳар қандай йирингли ярага боғланса, наф қилади. Агар пиёз эзилса ва нордон сиркага аралаштирилиб, юз доғига суртилса ва офтоб тигида

ўтирилса, бир неча марта шу тартибда бу иш амалга оширилса, доғ йўқолади. Агар пиёз эзилса ва доус-саълабга суртилса, мўй ўстиради. Бунга доимий амал қилиш шабкўрликни йўқотади.

САРИМСОҚНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Агар саримсоқ эзилса ва асалга аралаштирилиб, илон чаққан жойга суртилса, фойда қилади. Агар саримсоқни эзиб, ёғда пишириб, оғзига олиб турилса тиш оғрини қолдиради, истисқоли киши шундан еса фойда қилади, йўтал ҳамда бўгин оғриғига ҳам фойдалидир. Ундан доимий сийш овозни бўғади. Агар ундан нонуштада ейилса, зарарли ҳашаротлардан зиён кўрмайдилар. Ошқозон бузилган ва буйрак оғриғи бўлган кишилар уни туйиб, шароб билан ичсалар, фойда қилади, ейиш эса сафар қилувчиларга фойдалидир. Саримсоқни егандан кейин бир неча дона боқлани чайнаб юборилса, саримсоқ ҳидини йўқотади.

БАЪЗИ МЕВАЛАРНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Узум ейиш — қонни кўпайтиради, ични юмшатади, иштаҳани очади, асабларга қувват беради. Агар уни овқат билан бирга ейилса, овқат тез ҳазм бўлади.

Олма юракка қувват беради, шодлик келтиради, ошқозон ичини моддалардан тозалайди ва жинсий қувватни оширади.

Анжир ошқозон ичини юмшатади, қонни кўпайтиради, унинг қуруғидан ейиш овқат ҳазми учун фойдали. Ҳўли эса семиртиради.

Беҳи кўкрак иллатларига қарши наф қилади, ошқозонга қувват беради, иштаҳани кўпайтиради.

Анор жигар иллатларига қарши ғоят фойдалидир, шодлик бағишлайди, бироз қабзиятлидир. Унинг шарбати ташналикни даф, этиш учун фойдалидир.

КАПТАР БОҚИШНИНГ ФОЙДАЛАРИ ВА КАПТАРХОНА ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Деҳқонларга расмки, улар ўз экинзорлари яқинида каптархона қурадилар. Бу шунинг учунки, уларнинг гўнги экинлар ва дарахтларга фойдалидир.

Каптар боласининг гўшти беморга фойда қилади.

Каптарнинг фойдаси кўп. Уларни боқиш осон, қишнинг

икки ойидагина улар қўлдан дон сийшга муҳтождирлар. Қишнинг икки ойдан ташқари ҳар қирқ кунда бир бола очадилар. Каптарларнинг ётадиган жойи иссиқ бўлса бола очмайдилар. Каптарлар ҳамма нарсадан кўра ҳора зирани яхши кўрадилар. Каптарларни кўп учирмаслик лозимки, улар кўп учирилса безор бўладилар, бошқа ерга кетиб қоладилар. Уларга аввал дон бериш, сўнг учирриш керак. Уларнинг ётадиган жойи баланд бўлиши лозим. Агар каптарларга зира бериб, сўнг учирилса, бошқа каптарлар зиранинг ҳидини олиб, улар билан "улфатлашади" ва булар ётган жойга келишади. Айтишларича, мустакани каптархонада тутатилса, бошқа каптарлар у ерга тўпланишади. Агар зира ва ясиқни сувда ивитиб, узум шираси ва асалга аралаштириб, каптарларга берилса ёки уларнинг сувини асалга аралаштириб, уларга берилса, бошқа каптарлар тез "улфатлашади". Агар сассиқ-попишакнинг бошини каптархонага илиб қўйилса, каптарлар бу каптархонага қаттиқ ўрганиб қоладилар, бу каптархонага кирган ҳар қандай бошқа каптар қайтиб кетмайди.

ИСИРИҚНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Ҳар ким ҳўл исириқни эзиб, унинг сувидан баданига суртса, қичишишини даф этади. Ҳар ким исириқни эрталаб нонуштада еса жигар оғришини қолдиради, чанқаш, истисқо, балғам рутубатини йўқотади. Агар ҳар ким ҳар кун исириқдан тутатса, унга сеҳр таъсир этмайди, жоду ва ёмон кўз кор қилмайди. Агар исириқни куйдириб, кулини мол ёғи билан аралаштириб, жароҳатга суртилса, жароҳатларни тузатади.

"ФАНН-И КИШТУ ЗИРОАТ"НИНГ БОСМА ВА ҚЎЛЁЗМА НУСХАЛАРИДА УЧРАЙДИГАН БАЪЗИ МУҲИМ ФАРҚЛАР

1. Қўлёзмада қуйидаги мундарижа берилган:

Биринчи боб — муқаддималар. Иккинчи боб — Шаъри яманий (Сириус)нинг чиқиши билан боғланган ҳукмлар. Учинчи боб — дон экинларини экиш ва у билан боғлиқ бўлган ишлар ҳақида. Тўртинчи боб — ғаллани йиғиб олиш ва у билан боғлиқ бўлган ишлар ҳақида. Бешинчи боб — дарахт ўтқазиш ва у билан боғлиқ бўлган ишлар ҳақида. Олтинчи боб — ток ва зайтун ўтқазиш ҳамда у билан боғлиқ ишлар ҳақида. Еттинчи боб — дарахтлар ва улар билан боғлиқ бўлган

ишлар ҳақида. Саккизинчи боб — дарахтларни бир-бирига пайванд қилиш ва улар билан боғлиқ бўлган ишлар ҳақида. Тўққизинчи боб — мева териш ва уни сақлаш ҳақида. Ўнинчи боб — сабзавот экинларини экиш ва улар билан боғлиқ бўлган ишлар ҳақида. Ўн биринчи боб — зарарли ҳашаротлар ва ҳайвонот ҳамда улар билан боғлиқ бўлган ишлар ҳақида. Ўн иккинчи боб — сабзавот ва ўсимликлар ҳамда улар билан боғлиқ бўлган ишлар ҳақида.

2. Қўлэзмада: "сичқонлар хазинага қўйган нарсаларини тешикдан чиқариб ташлаши".

3. Босмада қурут шаклида, аммо, қўлэзмада "қийр", яъни смола деб ёзилган. Кейингисининг тўғрилиги ҳақиқатга яқин.

4. Босмада "қуйидаги шаклда" дейилса-да, аммо қандай шаклда эканлиги кўрсатилмай қолдирилган. Қўлэзмада эса "пайванд "суқб" усулида бўлади" деб кўрсатилади. Суқб сўзи араб тилидаги "сақаба" (пармалаш, тешиш) сўзидан олинган бўлиб, "тешик" демакдир.

5. Бу гиёҳ босмада "муранбус" шаклида ёзилган. Қўлэзмада: "рум тилида деванбус дейилади", шаклида учрайди. Унинг қайси гиёҳлиги луғатларда мавжуд эмас.

6. "Навра" сўзи оҳакни ёки теридан ортиқча юнглари тўкиш учун оҳак ҳамда маргумушни қўшиб тайёрланган моддани билдиради. Бу сўз қўлэзмада "пура" шаклида учрайди. "Пура" эса янги пайдо бўлган ҳомила ёки эндигина тухумдан чиққан қуртни билдиради. Бизнингча бу "бура" сўзи бўлиб, босма ва қўлэзмада котиблар хатоси билан нуқталар нотўғри қўйилиши натижасидир. "Бура" сўзи содани билдиради, хамирларга эса юмшоқ бўлиши учун сода қўшилади.

7. Бу сўз босма ва қўлэзмада шу шаклда ёзилган. Агар уни "кирм" деб ўқилса, қуртни билдиради. "Гарм" деб ўқилса, иссиқни билдиради. Кўп ҳолларда "г" ҳарфи устига қўйилган белги тушириб қолдирилади. Натижада ҳарфнинг "к" ёки "г" эканлиги номаълум бўлиб қолади.

8. "Жулғун" сўзи бошқа ерда "ажғун" шаклида, қўлэзмада эса фақат "ажғун" шаклида учрайди. Бу сўз луғатларда учрамайди, шунинг учун гап эман дарахтининг нимаси ҳақида кетаётгани номаълум.

9. "Агар унда узум шу йилиёқ пайдо бўлишини истасалар..." жумласи билан бошланган тадбир қўлэзмада "Узумни уруғсиз қиладиган ҳийла ҳақида" сарлавҳаси билан шундай учрайди: "Токнинг ерда турадиган қисми "кўз"ларига зиён етмайдиган ва ичидаги мағзини олиб ташлайдиган даражада

ёрилади. Бироқ, томир қисмининг пўсти тирналмаслиги керак. Сўнг ёрилган жойини бир-бирига ёпиштириб, лух билан маҳкам боғланади ва молнинг янги гўнги билан бўялиб сўнг экилади. Бу токнинг узуми уруғсиз бўлади. Молнинг гўнги ўрнига анзур пиёзини эзиб, ток у билан чапланса, ёрилган жойи тез битади".

10. Мазкур жумла қўлёзмада шундай берилади: "Баъзилар аввал токнинг ёрилган жойига қорамтир бўлган узум ширасидан бироз қуядилар, сўнг лух билан боғлайдилар". Жумладан нуқталарнинг ҳар хил қўйилиши билан мазмун ўзгарган. Босмада: "рубб ал-ғайб (ёки гиб), яъни тара суви" қўлёзмада: "қорамтир бўлган узум шираси" шаклида келади. Бизнингча, қўлёзмадаги шакли тўғри бўлиши мумкин. Чунки, "тара" дейилганда нон ёки овқатга қўшиб ейиладиган кўк пиёз, гандано (тўқай пиёзи) каби ошкўклар тушунилади.

11. Бу ерда ҳам босмада "тара суви", қўлёзмада эса "узум шираси" ёзилган.

12. Бу жумла қўлёзмада қуйидагича: "Лўхдан ипга ўхшатиб эшилади ва уруғ билан мол гўнги унга аралаштирилади".

13. Қўлёзмада қуйидаги фасл бор:

"Зайтунни териш ва сақлаш ҳақида.

Зайтун қорага мойил бўла бошлаганда, совуқ кучаймасдан аввал териб олинади. У ҳаво очиқ кунлари терилади. Ҳаво айниган ва ёмғирли кунда термаслик керак. Ҳўл бўлса қуригач ва нами тамом бўлгач терилади. Зайтун терилгач, иссиқ сув билан ювилади. Агар шундай қилинса, ёғи кўп чиқади. Зайтунни оҳисталик билан териш ва шохларини синдирмаслик керак. Шохларини пастга эгмай, ёғочдан курсига ўхшаш нарса ясаб, унинг устига чиқиб, қўл билан терилади".

14. Шундан кейинги боблар қўлёзмада йўқ.

15. Бу ерда сўз тушиб қолиши натижасида фикр англашилмай қолган.

"ФАНН-И КИШТУ ЗИРОАТ"ДА УЧРАЙДИГАН АЙРИМ
НОТАНИШ АТАМА ВА СЎЗЛАР ЛУФАТИ

А

Ажгун — бу сўз китобнинг бошқа саҳифасида "жулгун" шаклида ҳам учрайди. 7-изоҳга қаранг.

Анбор бериш — дарахтга гўнг солиш, ўғитлаш. Муаллифнинг ёзишича, қуруқ тупроқ ёки кул солиш ҳам анбор беришга киради.

Арза — китоб ва дафтарларнинг қоғозини ейдиган ва яроқсиз ҳолга келтирадиган қурт.

Асад — ой номи, 22 июлдан 21 августгача бўлган давр.

Асфуриш — асфуришнинг қандай модда эканлигини аниқлашга муваффақ бўлмадик.

Ақраб — ой номи, 22 октябрдан 21 ноябргача бўлган давр.

Б

Баҳман — ой номи, фарвардинга қаранг.

Бих — томир, китобда "бих" дейилганда сабзи ва лавлагининг ер остидаги истеъмол қилинадиган қисми тушунилади.

Болут — дуб, эман, болут (дарахт)

Бодиёни румий — зангпоя ва бодиёни румий номлари билан аталадиган ўсимлик.

Бура — табиий ҳолда учрайдиган сода.

Г

Газ — тоғ ва адирларда ўсадиган қизил рангли ва қаттиқ танали ўсимлик — тамариск.

Гандано — тўқай пиёзи — порей.

Говзабон — говзабон ўсимлиги — воловик.

Д

Дандон — тиш. Китоб муаллифи бу сўзни тишли қисқич маъносида ишлатилаётганга ўхшайди.

Дастос — 1) қўл тегирмон; 2) дон ва шунга ўхшаш нарсаларни эзиб янчиш учун ишлатиладиган тош.

Дахмаст — лавр япроқлари олинадиган дафна дарахти.
Даймоқ — ой номи, фарвардинга қаранг.

Ж

Жавзо — ой номи, 22 майдан 21 июнгача бўлган давр.
Жадий — 1. Бурж номи; 2. Ой номи, 22 декабрдан 21 январгача бўлган давр.
Жулғун — ажғунга қаранг.

З

Зандаштон — бу сўз луғатларда учрамайди.
Зирних — сичқон ўлдириш учун ишлатиладиган химиявий модда, маргимуш.
Зотилжам — плеврит касаллиги.
Зубон — "забон" деб ҳам талаффуз қилинади. Чақувчи нишли жониворларнинг умумий номи, мазкур китобда бу ном фақат арига нисбатан ишлатилади.
Зирюъ — ўлчов бирлиги, локоть

К

Кашша — нарса солиб ташиш учун мўлжаллаб тўқиладиган саватга ўхшаш идиш номи, корзинка.
Когон — Бухорога қарашли шаҳарнинг қадимий номи.
Коҳу — салат деб аталадиган ўсимлик номи.
Кўз — кўз дейилганда ток шох чиқарадиган тугунлар (пиндиқлар) назарда тутилади.
Кундур — даво сифатида ишлатиладиган модда, ладан.
Кушут — бу сўз луғатда учрамайди.

Л

Лиф — дарахт пўстлоғи ичидаги юпқа тери, қавзоқ

М

Ман ёки ботмон — ўлчов бирлиги, бу ўлчов бирлиги турли ерларда ҳар хил оғирликка эга бўлган.

Масомот — инсон, ҳайвон ва дарахтларнинг баргида бўладиган ва ҳаво ўтказадиган майда тешиклар. Ерга нисбатан ишлатилганда, ернинг ҳаво ўтказиш даражаси тушунилади.

Маҳоқ — эски ой тугаётган ва янги ой чиқаётган даврдаги ойсиз қоронғи тунлар, бу даврни "ой ораси" ҳам дейдилар.

Меҳрмоҳ — ой номи, фарвардинга қаранг.

Мезон — ой номи, 22 сентябрдан 21 октябргача бўлган давр.

Мисқол — ўлчов бирлиги, бир мисқол — 4,25 г.

Мус — кийимларга тушадиган қурт номи, куя.

Мустака — мастика.

Мустафо Росимпошшо — "Фаллоҳат" ("Деҳқончилик") номли китоб муаллифи. "Фанн-и кишту зироат" китобининг ношири Росимпошшонинг юқоридаги китобидан қўпгина ерларини таржима қилиб, керакли жойларга қўшган. Мустафо Росимпошшонинг кимлиги ҳозирча номаълум, исмига қараганда у туркияликка ўхшайди.

Мураббаъ — тўртбурчак (квадрат).

Мурдорсанг — куйдирилган қўрғошин.

Мўрдод — ой номи, фарвардинга қаранг.

Мушк — оҳу киндигидан олинадиган хушбўй қора модда.

Н

Нафаҳот ал-унс — форс-тожик классик шоири Абдураҳмон Жомийнинг (1414—1492) "Нафаҳот ал-унс мин ҳазарот ал-қудс" (1460 й. ёзилган) асарнинг қисқартириб айтилган номи.

Ножу — дарахт номи.

Норанж — померанец.

Нури — порига қаранг.

Нуқл — узумни шароб ёки сирка қилиш учун ачитилгандан сўнг сиқилганда қўлда қоладиган пўстлари ва уруғлари.

О

Обкома — тузланган сабзавотлар.

Обон — ой номи, фарвардинга қаранг.

Ованг — узум бошларини осиб қўйишга мўлжалланган арқон ёки ип.

Озармоқ — ой номи, фарвардинга қаранг.

П

Паймона — пиёла, баъзи шаҳарларда паймона ўлчов бирлиги сифатида ҳам ишлатилган.

Писк — бу ном остида қўй ва эчкининг гўнги биргаликда тушунилади. Китоб муаллифи эчки гўнгини "писки бўз" деб алоҳида кўрсатади.

Пори — чириган бузилган нарсалардан, масалан, гиёҳларнинг чириганидан, латта, пахта, чарм, суяк, қайиш каби нарсаларни ўзаро қўшиб чиритиш орқали тайёрланадиган ўғит.

Пуда ёки пидда — эски, қари тол дарахти.

Р

Росу — латча деб аталадиган зараркунанда ҳайвон.

Рум — бу ном остида Рим, Греция ва Туркия мамлакатлари кўзда тутилган.

С

Савр — ой номи, 23 апрелдан 21 майгача бўлган давр.

Савсан — 1. Нилуфар. 2. Гулсапсар.

Саратон — ой номи, 22 июндан 21 июлгача бўлган давр.

Сарнигун — бу сўзнинг асл луғавий маъноси "боши ерга қаратилган" дегани бўлиб, "анжирни сарнигун қилиб экиш" дейилганда уни тикка қилиб экмай, қийшайтириб экиш кўзда тутилади.

Судоб — ўзбек тилига ҳам шу ном билан кирган, русча рута ўсимлигининг номи.

Сунбула — 1. Ой номи, 22 августдан 21 сентябргача бўлган давр. 2. Бурж номи.

Суқб — пармалаш ёки тешиш орқали амалга ошириладиган пайванд. Яна 3-изоҳга қаранг.

Т

Таноб — ерни ўлчаш учун ишлатиладиган арқон номидан олинган. Танобнинг узунлиги турли ерда турлича бўлган.

Таратизак — ўзбекчасига ҳам шу ном билан кирган, русча "кресс" ўсимлигининг номи.

Тарёқ (ёки тирёқ) — заҳарларга қарши ишлатиладиган мураккаб таркибли дори бўлиб, юнонча териока сўзидан олинган (тирьяк).

Тирмоқ — ойнинг номи, фарвардинга қаранг.

Турунж — цитрон меваси.

Ф

Фарвардин — Эронда қуёш йили бўйича ишлатиладиган биринчи ой номи, 21 мартдан 20 апрелгача бўлган даврни ўз ичига олади. Қолган ойлар эса қуйидаги даврларга тўғри келади:

2. Ўрдибиҳишт — 21 апрель — 21 май;
3. Хўрдод — 22 май — 21 июнь;
4. Тирмоқ — 22 июнь — 22 июль;
5. Мўрдод — 23 июль — 22 август;
6. Шаҳривар — 23 август — 22 сентябрь;
7. Меҳрмоқ — 23 сентябрь — 22 октябрь;
8. Обон — 23 октябрь — 21 ноябрь;
9. Озармоқ — 22 ноябрь — 21 декабрь;
10. Деймоқ — 22 декабрь — 20 январь;
11. Баҳман — 21 январь — 19 февраль;
12. Эсфанд — 20 февраль — 20 март.

Х

Хардал — хантал (горчица), уни баъзи ерларда "қичи" ҳам дейишади.

Харзахра — уни "дифлий" ҳам дейишади, олеандр ўсимлигининг номи.

Хишова — илгари боғдорчиликда ишлатилган махсус термин. Масалан, "анжирни хишова қилиш" деганда унинг танасидан, остидан ва шохлари орасидан ўсиб чиққан ортиқча шохларини олиб ташлаш, ён-атрофидан ўсиб чиққан гиёҳлардан тозалаш тушунилади.

Хокшўра — шўрхок тупроқ, аммо, шўра дейилганда селитра ҳам тушунилади.

Хор — бу сўздан икки хил ўсимлик номи англашилади. Улардан бири янтоқ, иккинчиси эса маймунжондир.

Хўрдоод — ой номи, фарвардинга қаранг.

Ш

Шайлам ва зовон — бугдойлар ичида учрайдиган қора дон, қорамуғ.

Шаърий — планета номи, Сириус.

Шаҳривар — ой номи, фарвардинга қаранг.

Шол — жун матодан тайёрланадиган рўмол.

Э

Эсфанд — ой номи, қаранг: фарвардин.

Эҳтилом — поллюция.

Ў

Ўрдибиҳишт — ой номи, қаранг: фарвардин.

Қ

Қабзият — қотиш, масалан, ич қотиш.

Қавс — ой номи, 22 ноябрдан 21 декабргача бўлган давр.

Қатрон — 1. Қуюқ смола. 2. Қора мой, арава мой.

Қийр — смола, асфальт.

Ғ

Ғичча — мевали дарахтларда ва полизларда учрайдиган зарарли қурт номи.

Ҳ

Ҳабб ал-ғор — дафна дарахтидан териб олиниб, овқатларда ва сабзавотларни тузлашда ишлатиладиган лавр япроқлари.

Ҳаббат ал-ҳазор — дарахт уруғи (терпентин дарахти).

Ҳамал — ой номи, 22 мартдан 21 апрелгача бўлган давр.

Ҳанзал — Абу Жаҳл тарвузи, бу тарвуз полизларда етиладиган оддий тарвузларга ўхшайди, бироқ гўшти ўта заҳарли бўлиб, кўп истеъмол қилинса ўлдириши мумкин.

Ҳут — ой номи, 22 февралдан 21 мартгача бўлган давр.

Массовое издание

На узбекском языке

Наука о земледелии

Издательство "Меҳнат" — Тошкент — 1991

Книга издана по заказу и финансирована творческим объединением "Нур". Отпечатана на бумаге, приобретенной по договорной цене.

Рассом М. Самойлов
Бадий муҳаррир Ҳ. Қутлиқов
Техник муҳаррир В. Баҳронов
Мусаҳҳиҳа М. Тожиева

ОИБ № 1220

Теришга берилди 14.11.90. Босишга рухсат этилди. 27.02.91.
Формати 60 x 84 1/16. №1 тип. қоғозига офсет босма
усулида босилди. Шартли б.т. 4,65. Шартли кр-отт. 4,86.
Нашр т 4,45. Тиражи 30662. Заказ № 829.
Баҳоси шартнома асосида

"Меҳнат" нашриёти, 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Шартнома № 233—90.

Оригинал-макет "Ўзбекистон" нашриёти томонидан "Ўзбекинтерфин" ПИГ ЦСТ ГХАП техникавий ва программавий воситалар базасида тайёрланди.

ЎзССР Давлат матбуот қўмитасининг "Китоб" нашриёт-матбаа бирлашмасига қарашли 4-босмахонасида босилди. Тошкент, Радиалная кўчаси, 10-уй.